

EESTI KIRJANDUS

DR. J. HURDA 100. SÜNNIPÄEVAKS

SISU:

H. KOPPEL: Dr. J. Hurda poliitilist seisukohta ja tegevust mõjutavaist asjaoludest. (Pildiga.)

R. VIIDALEPP: Jakob Hurt — geniaalne rahvaluulekoguja.

R. LAANES: Jakob Hurt eesti õigekeelsuse muutumiskäigus.

O. URGART: Jakob Hurt ajakirjanikuna.

H. KOPPEL: Kas on dr. J. Hurt Aleksandri-kooli kassast laenu saanud?

J. SARV: Õlendusi.

J. KONKS: Muistsed Eesti linnused.

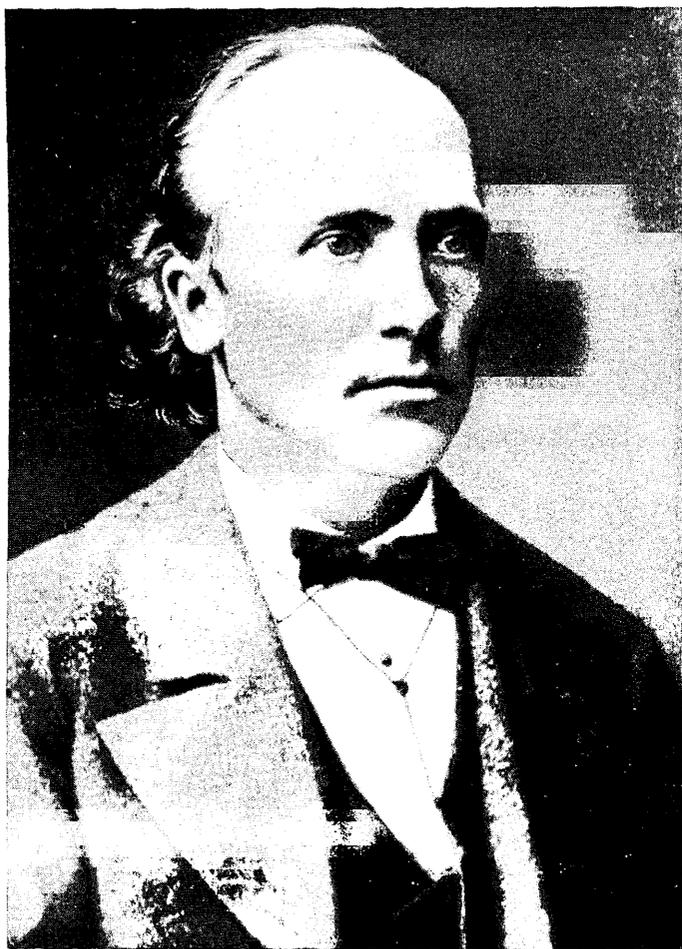
Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 25. poogen.

N° 7

20. juuli

1939

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Dr. JAKOB HURT
22. VII 1839 — 13. I 1907

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

JUULI 1939

NR. 7

DR. J. HURDA POLIITILIST SEISUKOHTA JA TEGEVUST MÖJUTAVAIST ASJAOLUDEST.

„Keiser, usk ja isamaa“ oli olnud J. V. Jannseni lipukirjaks. Võib öelda, et oma mõjuvuse poolest ka samas järjekorras. Et keiser asus kaugel ja Jumal kõrgel, oli keisri asemikuks kohapealne valitsev võim, mõisnikkond, ja Jumala asemikuks kohapealne kirikuvalitsus, kirikuõpetajaskond. Kuivõrd lubas hea vahekorra säilitamine nendega, on ta silmas pidanud isamaa ja kodurahva huvisid. Nii lihtne kui Jannseni puhul ei olnud J. Hurda puhul seisukord küll mitte, kuid olusid, mis tema poliitilist seisukohta mõjutasid, — võib siiski pidada samaliigilisteks, kuigi teises järjekorras.

Oma sugurahva kasuks töötamist on Hurt ikka pidanud oma kõrgemaks eluülesandeks; mis aga temale selleks näis olevat kõige tarvilikum, selle äramääramisel ei ole arenemisaja ümbruskond ega ta kirikuõpetaja-amet mitte jäänud mõjuta.

Gümnaasiumiharidus, mis Hurt Tartu kroonugümnaasiumis sai, oli saksakeelne ja saksameelne. Selleaegne üliõpilaskond oli üliõpilaste päritolu järgi (kolm Balti kubermangu ja Riia linn) jagunenud neljaks korporatsiooniks. Väljaspool korporatsiooni olijaid, nõndanimetatud „metsikuid“ (*Wilde*) oli vähe. Nagu Eestimaalt päritolevad Kreutzwald ja Karell omal ajal olid astunud korp. „Estonia“ liikmeiks, nii astus Hurt, oma päritolule vastavalt, korp. „Livonia“ liikmeks. Korporatsiooni tegevliikmeks vastuvõtmisel ei etendanud rahvusküsimus seekord veel mingit osa. Peeti endastmõistetavaks, et kohalik, saksa haridust saanud noormees pärast ülikooli lõpetamist muutub saksa seltskonna liikmeks. Nii võeti ka Hurt, küll alles 3-ndal semestril pärast ülikooli astumist, korp. „Livonia“ tegevliikmeks vastu. Erilist osa ei näi ta korporatsioonis olevat etendanud. Teda ei ole valitud ühteegi ametisse. Vist on ta hoolega

tegemist teinud oma usuteadusega, mispärast seltsilised on hakanud teda nimetama kirikuisaks (*Kirchenvater*). Kuna sel ajal meie kodumaa omavalitsuses kõik võim oli koondatud peasjalikult mõisnikuseisuse kätte ja selle esindajate kaudu teostati, siis ei nähtud meelsasti, et väljaspool neid üldse poliitiliste küsimustega tegemist tehti. Koguni sündmatuks ja lubamatuks peeti, et üliõpilasingkonnis poliitilisi küsimusi puudutati. Üliõpilasorganisatsioonide liikmed pidid kombeid, mis olid maksvusel kõrgemas seltskonnas, kuhu kuuluvaks neid peeti ja kuhu nad pärast ülikooli lõpetamist vormiliselt vastu võeti, hästi tundma ja õppima nende järgi elama. Nagu see ka meie praeguste üliõpilaskorporatsioonide suhtes on maksvaks saanud, ei võinud ühe korporatsiooni liikmete hulgas olla poliitiliste tõekspidamiste poolest lahkuminekuid. Seal pidi valitsema täielik vendlus, kus igal ajal üks kõikide ja kõik ühe eest olid kohustatud välja astuma. Et see igauhele täiesti luusse ja lihasse kasvaks, korraldati pühalikku vennastustöötust kõikide suuremate korporatsioonipidude puhul, vähemalt ükskord aastas. Sääraste põhimõtete järgi oli J. Hurt üliõpilaspõlves oma korporatsioonis elama õppinud ja kui korralik korporatsiooni liige ka elanud.

Valitses veel nõndanimetatud estofiilsuse ajajärk, mil eestlaste kui arvatavasti väljasuremisele määratud rahvatõuga ja selle vaimuvaraga tegelemine võis olla sallitud eraharrastuseks. Ei oldud siis ka kuidagi selle vastu, kui Hurt juba üliõpilasena astus Õpetatud Eesti Seltsi liikmeks ja sellena tegi tegemist eesti rahvalauludega ja muu vanavaraga.

Kuigi Hurt oma pärasises rahvuslikus tegevuses sattus lahkarmumustesse paljude oma korporatsiooni liikmetega, kes tema seisukohti ei pidanud enam kokkukõlas olevaiks korporatsiooni liikmete kohta maksvate põhimõtetega, ei ole ometi korporatsiooni enamus ega Hurt ise selle arvamusega ühinenud ja ta on eluajaks jäänud täieõiguslikuks „Livonia“ vilistlaskogu liikmeks. Ka siis, kui ta oli Eesti Üliõpilaste Seltsi vilistlaseks, on ta „Livonia“ elust osa võtnud, nõnda et „Livonia“ esindus oma lipuga ilmus tema matusele. Et säärase asjaolude tõttu Hurda seisukohavõtmisel poliitilistes küsimustes tema korporatsioonis valitsevad põhimõtted on olnud kaasamõjuvad ja hiljem kaasa mõjusid, on arusaadav.

Üliõpilasena oli Hurt saanud mõnesuguseid abirahasid, aga neist ei jätkunud siiski elamiskulude katmiseks. Ta oli sunnitud neile eratundide andmisega lisa muretsema. Ilma ühegi

sissetuleku-allikata õpetaja-prooviaastat pidama hakata oleks olnud raske. Ülikooli lõpetamise järel otsustas ta, et vähegi oma jalgele saada, esialgu hakata kodukooliõpetajaks. Koha leidis ta oma kaasvilistlase akadeemik Aleksander von Middendorff'i juures Hellenurme mõisas. Laialt tuntud vabameelse teadlase juures on Hurt palju õppinud, on läbikäimises ümberkaudsete mõisnikkudega ja õpetajatega neile üldiselt ligemale astunud. Hellenurme jäi ta paariks aastaks ja sealt asus ta Otepää õpetaja Kauzmanni juurde oma prooviaastat pidama.

Prooviaastast jäi veel mõni kuu puudu, kui Äksi õpetaja suri. Mõnikord varemgi oli enne prooviaasta lõppu kohale valitud kandidaat konsistooriumi poolt ametisse kinnitatud, nii ei pidanud Hurt ka enese puhul seda asjaolu takistavaks. Ta kandideeris Äksis ja valiti ühel häälel. Ootamatult aga ei kinnitanud konsistoorium tema valimist, vormiliseks põhjuseks ette tuues, et ta ei olevat prooviaastat veel lõpetanud.

Et see põhjus oli ainult otsitud vormiline ettekääne, oli selge. Hurda ikka elavamaks muutuv osavõtmine oma rahva elust oli enamusele konsistooriumi liikmeist muutunud juba liiga kahtlaseks. Kardeti, et ta, südamega hoides juba rahutuks muutuva sugarahva poole, selleaegse õpetaja-ametiga ühendatud eesõigustatud seisuste huvisid küllalt kindlasti ei kaitseks ja nii viisi kirikuõpetaja-kohale sobiv ei oleks.

See konsistooriumi otsus näib olevat Hurdasse otse põrutavalt mõjunud. Ta ei katsugi enam oma prooviaastat lõpetada, vaid asub Otepäält Tartusse, et seal õiendada kooliõpetaja kutseks nõutavad eksamid ja kiriku mõju alt pääseda. Poole aastaga on tal usuõpetuse ülemõpetaja (*Oberlehrer*) ja gümnaasiumi teadusliku õpetaja (*wissenschaftlicher Lehrer*) tunnistused omandatud ja ta saab Kuressaare gümnaasiumis kooliõpetaja koha.

Uus elukutse vastab ta kalduvustele ja meeldib talle, kuid uus elukoht on vähem meeldiv. Kuressaare ühendus muu maailmaga on õige puudulik. Raskendatud on läbikäimine õpetatud Eesti Seltsiga ja Tartuga üldse. Seal on tal aga soojem vahekord oma heategija dr. Oettel'i tütre Eugeniega ja oma jalgele saamisega kerkib abiellumise küsimus esile. Ta saab Tartu gümnaasiumi vanade keelte ja maadeteaduse õpetaja koha, kolib sinna tagasi ja abiellub. Nüüd on ta jälle ärkava Eesti elu keskses ja käed on tegevuseks vabad.

Tagasi vaadates sellele ajajärgule Hurda elu kujunemises peame tema kinnitamata jätmist Äksi õpetajaks nimetama õnne-

likuks juhtumiks. Äksis elades ja õpetaja-ametit pidades oleks ta kaastegevus ja tutvused esimese laulupeo korraldamisel vaevalt olnud laiaulatuslikumad ja on küsitav, kuidas oleksid kujunenud lood Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandri-kooli asutamise ja esialgse tegevusega. Just Hurda Tartus kooliõpetajaks olemise ajal on tema edaspidiseks rahvuslikuks tegevuseks aluspõhi pandud ja sihtjooned määratud. Siin ei olnud kirik oma juhtidega veel temale mõju avaldamas.

Lennul möödusid mõned aastad. Tööd oli palju, tegevus väga mitmekülgne. Perekond kasvas, juba oli kaks last majas, sissetulekud aga ei kasvanud, need olid võrdlemisi napid, ja see asjaolu hakkas ennast järjest enam tunda andma. Otepääl vabanes õpetaja koht, kus äraelamis-tingimused olid märksa paremad kui Tartus. Sealsest prooviaasta ajast olid mälestused koguduse liikmete seas veel värsked. Käidi teda sinna õpetajaks kutsumas. Asjaolud nõudsid kaalumist. Valimine ja ametisse kinnitamine oli kaunis kindel. Tema endisele leivaisale ja kaasvilistlasele akadeemik A. von Middendorff'ile kuulus Otepää kihelkonnas Päidla mõis, tal oli seal valimistel võimalus kaasa rääkida, ja tema soovitava sõnal ei puudunud ka konsistooriumis mõju. See kõik rääkis Otepää kasuks. Meeldiv ei olnud uuesti sattuda kiriku käe ulatusse, kuid äia nõuanne näib siin olevat avaldanud otsustavat mõju. Hurt kandideeris Otepää kohale, valiti, pidas prooviaasta veel puuduvad kuud Tartus õpetaja Willigerode juures ära, kinnitati konsistooriumi poolt ametisse ja asus Otepäele.

Ei olnud Hurdal kerge peale oma otsekoheste ametikohuste täitmise Tartust kaunis kaugel olevalt Otepäält veel täita Aleksandri-kooli ja Eesti Kirjameeste Seltsi esimehe mitmekülgseid kohuseid, kuid põhjused, mis teda sundisid paljude tema seniste kaastöötajatega vahekordi katkestama, ei olenenud siiski mitte neist raskustest, vaid peitusid mujal.

Seni oli eestlasi peetud väljasurevaks rahvaks, kelle esivanemalt päritud vaimuvara oli päris huvitav tundma õppida, nüüd aga selgus ikka enam, et see oli endistelt põlvedelt päritud mitte ainult neid varasid, vaid ka küllaldaselt määral vaimseid võimeid ja nende arendamiseks võimaluste leidmisel võis seni võimalolevatele kihtidele saada kardetavaks. Peale hariduslike nõuete hakati esinema nimelt ka järjest suuremate poliitiliste nõuetega ja kui C. R. Jakobson oma „Sakalas“ isegi vaimuliku seisuse liikmeid julges hakata arvutama, siis oli enam kui selge, et selle seisuse liige Hurt pidi katkestama kõik ühendused „Sakalaga“ ja selle ümber koguneva ringkonnaga. On andmeid, et see

asjaolu temale ta ametivendade poolt, muidugi ta korporatsiooni-
vendade toetusel, õige mõjuvalt selgeks tehti. Ei saa arvata, et
Hurt, kes oma sugurahvale soovis kõike head, ei oleks olnud
selle poliitiliste õiguste laiendamise poolt. Temale pääseti ligi
poliitiliste õiguste nõudmistele Jumalast seatud korra ja seega
ka usu ja kiriku vastu ülesastumise maiku andes. See pidi tema
peale mõjuma ja mõjuski.

Hurda seisukorda muutis veel halvemaks asjaolu, et ta oma
koguduse liikmete seas järjest suurenes nende arv, kes tema
poliitiliste vastaste vaadetega ühinesid. Nii tuli temale väga
õigel ajal kutse tulla Peterburi Eesti Jaani koguduse õpetajaks.
Sinna asudes pääses ta korraga kodumaal tekkinud mitme-
suguste vastuolude keerisest, vabanes siinse politiseeriva kiriku-
ülemuse võimu alt ja sai oma kutsetöö kõrval täielikult anduda
oma rahva vaimse vanavara kogumisele ja uurimisele.

Kokkuvõttes võime öelda: Hurda poliitiliste vaadete kaju-
nemisel on tähtsat osa etendanud tema olemine korp. „Livonia“
liikmeks. Tema poliitilistes küsimustes seisukoha võtmisel on
võimsalt kaasa mõjunud tema korporatsiooni-kaasvilistlased,
kirikuõpetaja kutse ja kiriklik ülemus. Tema rahvuslik-teadus-
liku töö suhtes on suurt osa etendanud tema Äksi õpetajaks
mittekinnitamine ja hiljem Peterburisse elamaasumine. C. R.
Jakobsonile peab õigust andma, kui ta teda poliitika põllul ei
pidanud just kangelaseks. Hurt on tüüpiline teadlane, oma
kalduvuste poolest keeleteadlane, oma meelsuse poolest sooja-
südameline isamaalane. Nende omaduste õnnelikul kokkulange-
misel on temast saanud see, mis ta meile on olnud.

H. Koppel.

JAKOB HURT — GENIAALNE RAHVALUULE- KOGUJA.

1.

Eesti ärkamisaja esileküündivamate rahvuslike tegelaste
hulgas on dr. Jakob Hurdal väljapaistev koht. Ta pol-
nud mitte tegelane tavalises mõttes, vaid energiline ja tulihin-
geline juht, osav organisaator, algataja ja õhutaja, programmide
koostaja ja sihtide seadja. Tema nimi on seoses kõigi ärkamis-
aja suurettevõtetega. Esimesel ülemaalisel laulupeol a. 1869 oli
ta peakõnelejaks, Eesti Aleksandri-kooli peakomitees ja Eesti

Kirjameeste Seltsis oli ta pikemat aega presidendiks (esimeheks).

Jakob Hurda teovõimsus on päris imetlusväärne, kui arvestada, et tal ka otsese leivateenimisega — olgu gümnaasiumi- või kirikuõpetajana — polnud sugugi vähe tööd ja muret. Peale rahva kasuks töötamise rahvuslikes üritustes oli Hurt veel üsna tähtis kee le me e s ja rahvusvaheliselt tuntud ning tunnustatud folklorist, eesti rahvaluule ehk sõnalise vanavara suurim koguja ja trükkitoimetaja. Sellele viimatimainitud alale kuuluvad Hurda elutöö püsivaimad ja tähtsaimad saavutused. Kuidas Hurda rahvaluulekogumise töö algas ja arenes, millised olid selle taotlused ja tulemused, seda püütakse järgnevas lühidalt meenutada ja iseloomustada. Ruumpuudusel jääb siin käsitlemata Hurda tähtsus eesti rahvaluule trükkitoimetajana ja uurijana.

Muidugi teada ei ajanud Hurt vanavara päästmisele asudes sel põllul siiski enam esimesi vagusid — oli juba senigi üht-teist saavutatud. Hurt isegi olevat saanud äratust juba trükiväljandeist. Siiski on väga suur vahe selles, kuidas sel alal oli varem töötatud ja kuidas hakkas töötama Hurt, esimene eestlane, keda võib nimetada rahvaluuleteadlaseks ka selle sõna nõudlikumas tähenduses. Hurt oli mees, kel juba üliõpilasaastail näib olnuvat selge, mis tähtsus on rahva sõnalisel vanavaral, kuidas seda koguda ja säilitada. Varasemate sel alal tegutsejate juures tuleb kahjuks konstateerida mitmesuguseid eksiarusaamisi, teadmatust ja oskamatust. Eksiarusaamad olid siis mõnele auväärsemalegi peale sel määral omased, et ei peetud sugugi paljuks isiklikke luulesünnitusi rahvaluuletoodete nime all trükki saata, rääkimata väiksemaist „parandustest“ ja silumistest.

Dr. O. Loorits jagab meie senise rahvaluulega tegelemise viide ajajärku ning ütleb kolme esimese järgu kohta ¹⁾:

„Kõigepäält koguvad maarahva laule ja muid pärimusi balti-saksa estofiilid, kellest erilist tunnustust väärivad Rosenplänter, Knüpffer, Neus, Holzmayer ja Wiedemann, kuna nende tähtsamaks teaduslikuks nimeks on L. v. Schroeder. Teise ajajärgu moodustavad rahvusliku ärkamise suured unistajad ja idealistid, kes ihaldavad anda rahvale ajaloo ja eepose ja kindlustada talle seega tuleviku. Faehlmann, see mehine ja nägemusvõimas luuletaja, puistab maailmale oma sädelevaid müüte ja skitseerib „Kalevipoja“ kontuurid, kuni nõrkeb ülekoormatusest. Tema ideelise ja kunstilise päranduse võtab sooritada lauluisa Kreutzwald, kelle eepose tunduval mõjul sünnib nimetust maarahvast eneseteadlik eesti rahvas ja asub rajama omale uut kultuurelu.

1) O. Loorits, Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. Vanavara vallast (Tartu, 1937), lk. 7.

Nüüd järgneb kolmas, eesti rahvaluulekogumise hiilgeaeg, mille keskseks kujuks on vanavarakuningas *Hurt* ja tema kõrval *Eisen*. Need kaks nime tähistavad meil rahvaluuleliste üldharrastuste kulminatsiooni 1880—90-ndais aastais.“

Läinud sajandi alguse tähtsamad kolleksionäärid olid J. H. Rosenplänter ja A. F. J. Knüpffer, mõlemad kirikuõpetajad, esimene Pärnus, teine Kadrinas. Nende kogumistöö toimus sõprade ja tuttavate kaudu, kes olid ootuspäraselt jällegi peamiselt kirikuõpetajad. See harrastus oli asjaarmastuslik, aja moevoolust tingitud. Korjajail ei näi kellelgi olnuvat pidevamat kontakti oma ümbruskonna tähtsamate teadjatega. Nad kirjutasid, kust juhtumisi said. Peale selle oli väga levinud ärakirjade tegemine üksteise kirjanepuust. Seetõttu leidub meie vanemais rahvaluulekogudes rohkesti dublette; üks ja sama laul leidub väga mitmes kogus ja mitmes teisendis²⁾. Sellele ajajärgule on iseloomulik, et kuigi eesti rahvaluulet koguti ja seda trükkiski avaldati, ei oldud rahvaluule väärtusest siiski teadlik ega osatud seda hinnata.

Veel väärrib esiletõstmist, et senised korjajad olid kirjanepuust teinud peamiselt Põhja-Eestist. Lõuna-eesti keeleala oli ses suhtes peaaegu puutumata ja Setumaa rahvaluulerikkused veel avastamata.

Algas Faehlmanni ja Kreutzwaldi ajajärk. Senised korjajad olid olnud rahvuselt võõrad, osalt kauged sisserändajad; juba seetõttu jäid nad maarahvale kaugeks ega saanud nende korjamistöögi olla rahvalähedane. Faehlmann ja Kreutzwald olid sündinud eestlased ja nende tööle on seepärast põhjust läheneda suuremate ootuste ja lootustega.

Siinne rahvaluule-harrastus oli tärnanud Lääne-Euroopast lähtunud rahvusromantiliste ideetuuete mõjul (tähtsamad äratajad J. G. Herder ja Chr. H. J. Schlegel). Edaspidigi arenes ja süvenes see vastavalt Läänest ja Soomest tulevaile puhanguile. Faehlmanni ja Kreutzwaldi ajajärgul hakati tundma suurt huvi mütoloogia ja rahvaluule ajalooliste, minevikku valgustavate elementide vastu³⁾. Ilutseva minevikuromantika mõjul läks meil moodi vaba ümbertõttamist salliv suhtumine rahvaluuletooteisse. Et ehtsad eesti rahvalaulud, -jutud jne. pakkusid üsna vähe otsitavaid Kungla-kujutelme ja -mälestusi, siis hakati neid sinna teadlikult juurde lisama, hakati rahvamälestusi võlt-sides täiendama ja ilustama, arhaiseerima ja heroiseerima. Selle

2) O. Kallas, Übersicht über das sammeln estnischer runen (FUF II, 1902), lk. 21.

3) A. Annist, Kalevipoja saamisluugu (Tartu, 1936), lk. 45.

ajajärgu iseloomulikeks õiteks on Faehlmanni kuulsad müüdid ja Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ ja „Eesti rahva ennemuistsed jutud“. Nende rahvuslik mõjustus soovitud suunas on salgamatu, kuid teisest küljest ei saa me salata ka halba järelmõju. Tuntud isikute väär suhtumine rahvaluuletooteisse meelitas katsetamisele ja järeletegemisele ka paljusid väiksemaid vendi, selline väärkallak kestis pikemat aega ja on tulnud eesti rahvaluuleteadusele suureks kahjuks. Teatav pseudo-folkloori protsent meie vanemais ainekogudes on tuntud tõsiasi.

Kogumistehnikas ei tulnud täheldatavat muutust, sest Faehlmann ja Kreutzwald olid ise ka juba oma rahvast kaugenenud. Koguti nüüdki peamiselt sõprade ja tuttavate kaasabil. Kreutzwaldi asumine Võrru on huviäratav paralleel Lönnothi asumisele Kajaani maakonnalinnas, et olla lähedal kuulsaile Karjala laulumaile. On meil teatavasti Võru ümbruski sõnalist vanavara hästi säilitanud ning Setumaa oleks pakkunud eriti palju. Kuid ei saanud Kreutzwaldist rännakute tegijat, tema jäi endiselt kabinetimeheks. Ei hakanud tema ega keegi teine end sellega koormama, kuigi oldi väga huvitatud rahvaluulest ja eriti veel Kalevipojast ⁴⁾.

Eesti rahvaluule kogumise alal seadis õiged tähised alles Jakob Hurt, rakendas rahva enda kogumistööle ja saavutas ennenähtamatuid tulemusi.

2.

Et noorusaastate kodu ja selle ümbrus võib arenevasse indiviidi jätta kustumatuid jälgi, mõjutades tema iseloomu ja huvisuundi, see on üldtuntud tõsiasi. Faehlmannist ja Kreutzwaldist on teada, et neil juba lapseaastail on olnud mõnesugust tutvust eesti rahvaluulega, eriti aga tulevasel „Kalevipoja“ autoril Kreutzwaldil. Ta võinud oma kodukohas juba 10-aastasena mitte ainult kuulda jutustusi hiidvägilastest, tontidest jne., vaid ka oma silmaga näha Kalevipoja nimega ühendatud loodusmoodustisi ⁵⁾. Nii oli täismehe-aastais ärganud teadlikule huvile olemas juba teatav eelsoodumus isiklike noorusmälestuste kujul.

⁴⁾ Eesti rahvaluule kogumise ajaloo kohta lähemalt vt. A. Annist, Kalevipoja saamisluugu (F. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ II), Tartu, 1936; O. Kallas, Übersicht über das sammeln estnischer runen (FUF II, 1902, lk. 8—41); O. Looorits, Die bisherigen Errungenschaften der estnischer Sprachwissenschaft und Volkskunde (Sitzungsber. d. GEG 1928, lk. 45—66); O. Looorits, Estnische Volksdichtung und Mythologie (Tartu, 1932), lk. 5—19.

⁵⁾ A. Annist, Kalevipoja saamisluugu, lk. 90 jj.

Sedasama näeme tõestuvat ka Jakob Hurda juures, kes on sündinud külakoolmeistri pojana Põlva kihelkonnas Himmaste külas 10. (22.) juulil 1839, külas, mis asetseb looduskaunis ümbruses, Taevaskoja lähedal.

V. Reiman ütleb: „Hurt on rahvalaulude heli all ja muinasjuttude imevallas üles kasvanud“⁶⁾. See on öeldud küll ilukõneliselt, kuid mitte alusetult. Põlvas on vana rahvatraditsioon säilinud võrdlemisi hästi kuni hilise ajani. Nende ridade kirjutaja on võinud seda ka isiklikult kogeda, tehes seal — ms. ka Himmastes — Eesti Rahvaluule Arhiivi ülesandel kirjapanekuid 1931. a. suvel. Leidus ses kihelkonnas veel nüüdki vanade laulude teadjaid ja lauljaid. Võib siis arvata, et Hurda noorusaastail — umbes 100 a. tagasi — pidi seal vanaluule olema säilinud veel täiesti elujõulisena.

Hurt ise on oma noorusmälestustes märkinud⁷⁾, et lapsepõlves olevat tal kodukülas olnud sageli võimalus rahvalaule kõlamas kuulda ja isegi kaasa laulda. Pulmades ja talgutel olles kuulnud ja õpitud laule vanemalt rahvalt. Küla lasteperel jälle olnud nooruslikke lauluharjutusi kevaditi põlluit lehmadele rohtu korjates, suviste pühapäevade pealeõunail marjul käies jne. Hurt ise olevat võtnud neist küllanoorte lustlikest retkist ja lauludest innukalt osa, kuigi ta viiekümnendate aastate lähedal ei mäleta enam tsiteerida, mida just on lauldud. Küll juhib Hurt sealsamas tähelepanu sellele, et siis oli valitsemas herrnhuutus, mis rahva elukorraldust suurel määral mõjutas ning vana rahvalaulugi pani põlu alla. Samuti on teada, et Hurda isa, juba loomult tõsine ja vali, oli vennastekoguduse liige „ega salinud sellepärast mõndagi olemist, liikumist, kõnelemist ja laulmist, mis muidu küll lubatud oleks võinud olla“⁸⁾. Nii toimus Hurda kodune kasvatus valjus herrnhuutlikus vaimus ja küllap oli teatavaid kitsendusi, eriti vist lõbustuste osas. Siiski ei näi piirid väga kitsad olevat. Seda võime järeldada asjaolust, et isegi Hurda õde Eeva, kes jäi kodutallu perenaiseks, on esinenud nii rahvalaulikuna kui rahvalaulude korjajana⁹⁾.

Koolihariduse alged sai Hurt oma isalt. 1849. a. sügisel viidi ta kihelkonnakooli, mis töötas Mammaste külas, Himmastest paar kilomeetrit eemal. Õpilased elasid kooli juures internaatdis. Toitu toodi kodust. Öösi magasid õpilased ühises suuremas

6) Kivid ja killud, lk. 57.

7) J. Hurt, Vana Kannel I (Tartu, 1886), lk. IX—X.

8) A. Mohrfeldt, Jakob Hurt (Tartu, 1934), lk. 13.

9) Vana Kannel I, lk. VI, XX jj.

ruumis. Rahvamälestusi on aidanud elevel hoida komme, et õhuti on enne magamajäämist kordamööda jutustatud rahvajutte.

Haridusteel järgnes kihelkonnakoolile Tartu kreiskool (1853—1854) ja gümnaasium (1855—1858). Gümnaasiumis õppis Hurt erilise huviga ladina ja kreeka keelt. Tema rahvaluulelisi interesse on siis tugevasti ergutanud H. Neus'i „Estonische Volkslieder“, mille ta oli saanud lugemiseks kreiskooliinspektor dr. C. Oettel'i raamatukogust; eriti vaimustavalt on aga temasse mõjunud samal ajal (1857) ilmuma hakanud Kreutzwaldi „Kalevipoeg“. „Vana Kandle“ eessõnas 10) kirjutab Hurt:

„Mul on veel väga elavalt meeles, kuidas ma ühel ilusal suvehommikul — see oli mingi püha — ruttasin tõsise vaimustusega dr. W. Schultz'i, tolleaegse õpetatud Eesti Seltsi sekretäri juurde ja töin sealt omale ühe eksemplari põnevusega oodatud rahvuslikku kangelaslugu. Tõtleva kannatamatusega löigati lehed lahti, palavikulise kärsitusega loeti sissejuhatust ja üksikud laulud läbi. Kunagi polnud mind minu nooruses mõni teine teos nii haaranud ja elektriseerinud kui need esimesed laulud „Kalevipojast“. Emakeele magusad kõlad, armastatud kodumaa helid ja imekaunid mälestused kuldsest lapsepõlvest, omapärased mõtted ja kujud, rahvapärane vorm ja kunstiline kompositsioon, — kõik see mõjus minusse vallutades ja kodus nõialossi uuesti tekkinud rahvuskangelase ümber. Tundide kaupa tundsin linna-lämbuvust ja -tolmu minust eemalduvat ja hingasin kosutavaimat aasalõhna ja puhtaimat metsaõhku.“ Ja edasi ütleb ta: „Minu huvi eesti rahvalaulude vastu omandas „Kalevipoja“ kaudu uut elu ja aiva uut jõudu, ehkki see huvi minu tolleaegse haridus- ja arenemisastme juures võis peamiselt ja oluliselt ainult esteetiline olla.“

Kuigi Hurda huvikallak rahvaluule poole saab tugevaid tõukeid rahvuslikust kirjandusest, ei pane need kohe teda selles suunas tegelikult tööle, tegelike sammude ja kavatsusteni jõuab ta alles üliõpilaspõlves.

1859. a. jaanuaris astus Hurt Tartu ülikooli, hakates vaga isa ja oma heategija dr. Oettel'i soovil studeerima usuteadust, kuigi ta ise oleks oma kalduvuste kohaselt meelsamini eelistanud klassilist filoloogiat 11). Üldse näib, et Hurt ülikoolis teoloogiliste õpingute kõrval tegeles rohkesti ka keeleteadusega, ms. süvenedes eesti keelde, hakates õppima soome keelt jne. Kahjuks aga puudus siis Tartu ülikoolis eri õppetool eesti või soome sugu keelte jaoks, samuti oli siis veel tundmata rahvaluule kui ülikooli aine. Nii võisid Hurda sellesuunalised huvid leida rahuldust ainult kirjanduse lugemisest, ja isegi kirjandust olnud vähe saadaval. Näib, et Hurt oli kirjanduse vahendusel orienteeritud teiste rahvaste (näit. soomlaste) saavutustest rahvaluule

10) Vana Kannel I, lk. XI—XII.

11) Vt. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX—X (1934), lk. 127.

korjamise ja trükkitoimetamise alal. Eesti rahvaluulest huvitasid Hurta esijoones vanad rahvalaulud, milliseid ta hindas kui väga tähtsaid vahendeid vana eesti keele, muistse rahvaelu ja rahva iseloomu tundmaõppimiseks. Olles tuttav kõigea, mis seni oli eesti rahvaluulepõllult korjatud ja avaldatud, arvestades ka „Kalevipoega“, mille esimene väljaanne ilmus lõplikult a. 1861, saab talle selgeks, et eestlastel peab rahvalaule olema tõeliselt palju rohkem, kui Kreutzwald ja tema eelkäijad olid suutnud koguda. Seejuures arvatavasti olid kaaluvad ka need tähelepanekud, mis Hurt juba lapsepõlves ja hiljem kooliaastate suvevaheaegadel oli võinud teha oma kodukihelkonnas. Küllap talle oli silma hakanud seegi, et Lõuna-Eestist oli seni rahvaluulet eriti vähe talletatud. Ja nii valmib Hurdal juba üliõpilasaastail otsus hakata ka ise jõudumööda selleks kaasa aitama, et võimalikult kõik rahvasuus veel säilinud „poetilised mälestused“ saaksid plaanikindlalt korjatud ja korraldatud kujul trükki antud.

Hurda isiklikud kirjanekud on nähtavasti alanud 1860. a. suvevaheajal, mil ta on olnud isakodus ja ms. tegelikult kaasa aidanud oma isamaja juurdeehituse teostamisel¹²⁾). Esimesed rahvalaulud on ta kirjutanud oma õelt Eevalt, kes edasiantud ained oli kuulnud teistelt koduküla inimestelt. Kirjanekuid õelt ja hiljem ka teistelt on nähtavasti tehtud jätkuvalt ka järgmistel suvevaheaegadel. Siiski jääb mulje, et Hurt on algul toimunud ses asjas võrdlemisi tagasihoidlikult. Esimeseks takistuseks võib arvata ta vennastekoguduse-meelset isa, kellest on teada ta vaenulik suhtumine vanadesse lauludesse. Teiseks näib, et Hurt ka ise ei pidanud päris sobivaks, võib-olla lähtudes rahva vennastekogoduslikkusest, käia usuteaduse üliõpilasena ja tulevase kirikuõpetajana oma kodukohas mööda külasid „vanarahva lori“ kogumas¹³⁾). Nii pole seda arvuliselt mitte just palju, mis Hurt oma esimestel kogumisaastatel on suutnud isiklikult paberile panna.

Ta kõige vanem rahvalaulude vihik kannab tiitlit „Vanad eesti rahvalaulud Põlva kihelkonnast Võrumaalt, korjanud Jakob Hurt aasta 1860 ja 1872 vahe pääl“. 47 lk. 40. Sisaldab 68 rahvalaulu. See vihik pole säilinud Hurda enda käekirjas, vaid olevat sõber A. Trummi poolt puhtaks kirjutatud.

12) A. Mohrfeldt, m. t., lk. 24—25.

13) Selle kohta ütleb ta „Vana Kandle“ eessõnas (lk. XXI): „Ich selbst, als Pastor in spe, durfte aus verschiedenen Gründen und Rücksichten dort gar nicht als Sammler auftreten.“

Hurda teised vanemad rahvaluule-käsikirjad sisaldavad rahvamuistendeid, uskumusi ja kombeid.

Hurda rahvaluuleharrastuse esimeseks nähtavaks avalduseks saab ta esikteos, mis kirjutatud Õpetatud Eesti Seltsi 25-ndaks aastapäevaks: „Beiträge zur Kenntniss estnischer Sagen und Ueberlieferungen. (Aus dem Kirchspiel Pölwe.) Dorpat, 1863. (Schriften der gel. estn. Gesellschaft Nr. 2)“. 30 lk. Selles esitatakse muistendeid, uskumusi ja kombeid, mis autor ise oma kodukihelkonnast kogunud ja trükki andes lühikeste kommentaaridega varustanud. Saksakeelses tekstis on terminoloogia antud ka eesti keeles, nimelt kohalikus murdes. Mõned näited isiklikult kogutud rahvalauludest avaldas Hurt „Ma-rahva Kalendris“ 1863 ja „Tarto Kalendris“ 1865; need kalendrid olid ta enda toimetatud.

Et Hurdal ülikooli lõpetamisele (1864) järgnevail aastail polnud kohe päris kindlat elujärge — võlad tegid muret, pidi vahetama mitu korda ametit ja elukohta —, siis polnud tal neil aastail võimalik rahvaluulekogumise alal midagi tähtsat korda saata. Selle korvamiseks on ta püüdnud tööle rakendada oma sõpru ja lähemaid sugulasi. Nagu nähtub Hurda suurskogus säilinud vanimaist käsikirjadest, võiksid tema esimeste abiliste ja kaastööliste hulka kuuluda talumees J a a n P i h o Põlva kihelkonnas (korjandus aastast 1865), koolivend J. E g l o n Vändras (a-st 1870), R. N e u s Tallinnas, R. K a l l a s Väike-Maargas ja mõned teised. Ta enda öde E e v a H u r t ja õemes M i h k e l H ä r m s on kogunud vanu laule Vana-Koiola vallast „aasta 1870 ümber“, 70-ndate aastate algul on laule kogunud sugulased J o o s e p ja J o h a n H u r t. Veel leidub Hurda kogus vanaemaid saadetisi ilma lähemate andmeteta; osa neistki võiks kuuluda sesse esimesse ajajärku.

Kokkuvõttes võib nii öelda, et Hurda üliõpilas- ja mõned neile järgnevad aastad on rahvaluule kogumise mõttes olnud teatavaks eelajaks, katsetamisajaks. Sellest ajajärgust pole teada tema lähemaid kavasid kogumistöö alal ega avalikke üleskutseid. Tal polnud siis endal võimalik suurt ära teha ega saanud ta teisigi paljut tööle rakendada. Intensiivsem kogumistöö algab alles 1871. aastaga. Täheldatav on siiski, et juba oma esimestes korjamiskatseis on Hurt rahvalaule jm. püüdnud kirja panna ikka niisugusel kujul, nagu nad rahvasuus tõeliselt esinevad, ikka kohalikus keelemurdes, ilma igasugu paranduste või muutusteta. See on suur edusamm, kui meelde tuletada, kuivõrd omavoliili-

selt oli rahvaloomingut koheldud näit. Kreutzwaldi kogumispäevil. Hurda kogumistöö sugulaste abil, mis oli samuti uudne võtte, on andnud hinnatavaid tulemusi, nagu nähtub „Vana Kandle“ I köitest. Kohalikel inimestel oli keelemurre tuttav, samuti laulikud, ja see on olnud suureks soodustuseks.

3.

Uus ajajärk Hurda kogumistöös algas 1871. aastaga. Nüüd oli ta õpetajaks Tartu gümnaasiumis, oli püsival teenistuskohal. Ta kavatsused on nagu küpsenud ja sihid selgunud. Nüüd otsustab ta hakata rahvaluulekogumist organiseerima laiemas ulatuses ja asub seda juhtima. Seni oli rahvamälestuste kogumine olnud peamiselt üksikute haritlaste eraasjaks, kuid Hurt hakkab seda propageerima kui rahvuslikku ettevõtet, millest võimalikult laiemad ringkonnad peaksid vabatahtlikult osa võtma. See idee oli õnnelikult leitud ja ka ainuke, mis meie tolleaegseis oludes oli teostatav; ei olnud siis veel olemas asutisi, kes oleksid võinud välja saata reisirahadega varustatud korjajaid. Rahvas pangu ise kirja oma mälestused, oma sõnaline vanavara, ja saatku see Hurda hoiu alla — niisugune oli uue kogumisjärgu peamõte. Usutavasti oli arvesse võetud ka seniseid kogemusi, et õpetatud mehel, „saksal“, pole sugugi hõlpus saada lihtsa maa-inimesega niisugusesse usaldusvahekorda, et ta sellele kõik lahkesti ära jutustaks, mis ta teab. Kohapealseil kirjaoskajail on aga õiged allikad teada ja nad saavad neid tühjendada ilma suurema vaevata.

Hurdal tuli kõigepealt alata selgitustööga. Rahvaluule kogumine polnud siis sugugi populaarne; rahvas polnud veel teadlik oma luulevara väärtusest ega hinnanud seda kuigi kõrgelt. Seejärel katsub Hurt rahvamälestuste väärtust ja tähtsust selgitada mitmest küljest ja ikka niisuguste väidetega, mis ka tavaliisele ajalehelugejale või kalendrikasutajale oleksid hõlpsasti arusaadavad. Sagedaseks motiiviks on, et rahvatraditsioon sisaldab väärtuslikke aineid ka rahva endise elu ja ajaloo tundmaõppimiseks. Juba oma rahvalikus eesti ajaloo „Mõni pilt isamaa sündinud asjost“, mis esmakordselt ilmus „Eesti Postimehe“ lisalehes 1871, kirjutas Hurt esimese peatüki lõpul¹⁴⁾:

„Niipaljo Eestirahvast pagana ajal. Teadusi, mis pildiks kokko seadsime ja lugeja nüüd ära on kuulnud, on kül väga vähe. Aga et pilt meie esivanemate elost täielisemaks saaks, seks on väga soovida, et

14) „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, nr. 2, lk. 11.

äratatud vaimuga Eestlased igal pool Eesti vanema rahva suust kõige hoolega vana aja mälestusi korjaks ja paberi päale üles paneks. Vanad rahva laulud, vanad sõnad, ennemuistsed jutud, vanad ja veel nüüd leitavad kombed ja viisid ja sellesarnased asjad on meie ainus hallikas, kust peenem vana aja tundmine välja keeb.“

Sellele esialgsele tähelepanujuhtimisele järgnes pikem erikirjutis¹⁵⁾ „M i s l u g u r a h v a m ä l e s t u s t e s t p i d a d a“, milles pikemalt selgitatakse rahvatraditsiooni väärtust ja selle kogumise mitmekülgsed tähtsust, juhtides ühtlasi tähelepanu sellele, et ka Soomes ja Saksamaal on hoos rahvamälestuste kogumine. Selgitavale kirjutisele järgnes otsekohe Hurda esimene pikem üleskutse: „Palve neile, kes jutustusi isamaa sündinud asjost armastavad“^{15-a)}. Selles teatab Hurt, et ta kavatseb kirjutada raamatu „I s a m a a s ü n d i n u d a s j o s t“ ning palub selleks lugejailt kaastööd.

„Lugejad teavad nüüd, et rahva mälestustest vana aja uurijale suur abi tuleb, kui temal neid mälestusi hää palju käes. Kül olen ma hoolega rahva seas olles tähele panna püüdnud, mis tema vanast ajast veel mäletab ja olen sedaviisi mõne kauni tüki kätte saanud. Niisamati olen mina ka ennast tutvaks teinud sellega, mis ausad tohtrid Faehlmann ja Kreutzwald rahva suust kirja on pannud. Aga veel puudub palju teadusi. Palun siis, et vana aja sõbrad igasugusid rahva mälestusi, mis teavad ehk kergeste järele nõuda võivad, üles kirjutaksivad ja mulle Tartosse saadaksivad. Ma saan kõik, ka kõige vähemad ja tühi-semad teadused, tänoga vasta võtma, sest neil kõigil on oma suur hind, kui neid tõiste teadustega kokko seatakse, häste sõelutakse ja tuulutatakse. Missugusid trüka ma soovin, võib igamees, kes minu seletust „Lisalehes“ nr. 26 ja 27 tähelepanemiseks lugenud, ise ära teada.

Mis raamatusse „Isamaa sündinud asjost“ ei sünni ehk ei mahu, tahan ma üheks tõiseks kirjaks kokko seada ja kudagi trükki muretseda. Aga iseäranis palun ma, vana laulusid ja regevärsisid korjata. Neid võib vanema rahva suust, mitmes paigas kõige enam vana naisterahva suust, veel väga palju saada, ja need on igapidi väga tähelepanemise väärt. Minu mõte on, neid viimati üheks iseäraliseks raamatuks ühendada ja siis tarviliste seletustega välja anda selle nime all: V a n a K a n n e l.

... Soome, Saksa ja mitmel muul maal arvatakse niisugust korjamist auasjaks ja mehed korjavad võitu. Soomlased on sedaviisi suure raamatu vana aja lauludest kokko saanud ja on sel tähtsal Soome raamatul „Kanteletar“ nimi. Peaks meil see võimata olema? Ma ei usu. Kui tõe meelega korjame, võime ausaste niisamasuguse kogo viimati trükki panna. Nagu põhjaks on mul jo arvata sada laulu käes, mis osast ise korjasin, osast jälle sõbrate läbi mitmest paigast sain.“

Nagu siit selgub, on Hurdal rahvaluulet koguma hakates kavatsusel olnud kaks trükiväljaannet, mis ta oma loodetavaile kaastöölilistele silme ette seab: üks ajalooisuline ja teine rahvalaulude väljaanne. Niisiis mitte veel seda laiahaardelist kava

15) Sealsamas, nr. 26 ja 27.

15-a) Sealsamas, nr. 27.

kõige kogutava ainestiku publitseerimiseks. Selline kava tuli päevakorda alles Eesti Kirjameeste Seltsis. Hurt kui pedagoog püüab oma üleskutseis eestlasigi rahvuslikus asjas tööle õhutada, näidates välismaistele eeskujudele: kui teised rahvad koguvad, miks siis mitte ka meie; meie võime saavutada samasuguse rahvalaulude-raamatu, nagu on soomlastel. Ta oskab kohe äratada iseteadvust ja usku, et meilgi midagi on, mida maksab hinnata ja koguda, et meiegi võime midagi saavutada.

Eriti Tartu- ja Võrumaa rahvale avaldas Hurt tartumurdelise üleskutse samal aastal ilmunud „Tarto Kalendris“¹⁶⁾. Peale selle on teada, et ta tegi rahvaluulekogumise õhutamiseks energilist propagandat ka erakirjades, kutsudes oma sugulasi ja sõpru sel alal tegutsema.

Et ettevõtte oli uudne, ei leidnud need esimesed üleskutsed küll kohe üldist tähelepanu ega vaimustatud vastuvõttu. Kuid tagajärjed ei jäänud siiski tulemata. Kui Hurda korjanduses rahvalaulude arv esimese üleskutse ilmudes piirdus veel sajaga, siis järgmise (1872.) a. alguseks oli nende arv tõusnud juba 300-le ning sama a. keskel oli Hurda käes rahvalaule juba „üle poole tuhande tüki“. Kindlasti oli ühes rahvalauludega saadetud veel muudki materjali. Oma esimesi kaastöölisi on Hurt nimepidi nimetanud Eesti Kirjameeste Seltsi teisel koosolekul, esitades üle kümne nime¹⁷⁾.

Nimelt avanes Hurdale vanavarakogumise propageerimiseks ja organiseerimiseks peatselt väga soodne võimalus. A. 1872 alustas tegevust Eesti Kirjameeste Selts (EKMS) ja seltsi esimeseks presidendiks valiti Jakob Hurt. Juba seltsi esimeseks koosolekuks (25. veebr. 1872) saadetud kirjas skitseeris Hurt seltsi tegevuskava, milles ühe ülesandena oli ette nähtud: „... kõige jõuga vanu Eestirahva mälestusi, iseäranis aga vanu Eestirahva laulusid ja regevärsisid rahva suust korjata ja kirja panna“¹⁸⁾. Järgmisel koosolekul (30. juunil 1872), mida Hurt ise juhatas, arendas ta seda mõtet lähemalt, rõhutades jälle — nagu korduvais edaspidisteski sõnavõttudes — esijooones vanade laulude kogumist:

„Kõne lõpetuses palus president kõiki liikmeid iseäranis meeles pidada, mis suur hind vana aja lauludel ja regevärsidel on, kui oma esivanemate vana elu, usku, kombeid, arvamisi ja vaimuharimise järke tundma tahame õppida. Need laulud on praegu loomulisel viisil kadumas

16) Tarto Kalender 1872, lk. 51—52.

17) R. Viidebaum, Jakob Hurda kaastöölised. ERM-i Aastaraamat IX—X (Tartu, 1934), lk. 236.

18) F. Tuglas, Eesti Kirjameeste Selts (Tartu, 1932), lk. 57.

ja pea saavad rahva põlved tulema, kes neid enam ei tunne. Seda enam tuleb hoolt kanda, et äratatud mehed igal pool neid veel korjavad ja kirja panevad, kust ja kui palju neid saavad, ja sedaviisi mitmesugust täaduse materjaali kahetsemise väärt unustuse kartusest päästavad. Kirjameeste selts saab igameest südamest tänama, kes temale niisuguseid laulusid saadab, olgu neid pisut või palju, olgu nemad pitkad või lühikesed. Uurides on mõnikord ka mõnel tühisemal tükil oma täis tähendus. Ta sünnib täaduse tööil kui kiil kivide vahele“ 19).

Vanavarakogumise propageerimisel on Hurt olnud tõesti väsimatu. Peaaegu igal seltsi koosolekul ja kõigi nende aastate jooksul, mil ta püsis seltsi eesotsas, on ta sõna võtnud vanavarakogumise kohta, ikka korrates ja teisendades oma tuntud üleskutseid. Samuti polnud Hurt kitsi jagama kiitust neile, kes olid juba näidanud tegelikku osavõttu sellest tööst. Et Eesti Kirjameeste Seltsi ümber koondus haritumaid eestlasi ülemaaliselt, võtsid need Hurda äratussõnu kuulda ja vanavarakogumine kujunes tõesti rahvuslikuks harrastuseks ning seltsi üheks tähtsaks tegevusharuks.

Eesti Kirjameeste Seltsis on Hurt esmakordselt puudutanud kogumistöö alal ka niisuguse korralduse loomist, mis vastab korrespondentide võrgule. Nagu nähtub seltsi protokollidest, on Hurt selle küsimuse tõstnud 1876. a. juunikuu koosolekul:

„President kiitis seda nõu hääks, et igasse kihelkonda üks mees saaks palutud, kes vanade laulude korjamise sääl oma hoole ja juhatamise alla võtaks. Üksi sedaviisi, kui igas kihelkonnas hoolega korjatakse ja nimelt igast kihelkonnast aasta kahe kolme pärast ütelda võib: nüüd on meie pool kõik nurgad ja kolgad vana laulude poolest ära uuritud ja puhtaks kaabitud, nii et suuremat leidu enam loota ei ole, — üksi sedaviisi võib Eestirahva ajaraamat täieline ja Vana kannel kõmus saada. Selts võttis seda nõu vasta ja palub nüüd siin trükitud sõna läbi igas kihelkonnas nooremaid teravaid mehi, et nemad niisuguse korjamise enese pääle võtaksivad. Meie kasvatame sellega tundmist Eestirahvast ja valmistame esivanematele ausammast, mis kaugele ära nähikse ja kellelgi häbi ei tee“ 20).

Tegelikult asi küll nii ei kujunenud, nagu Hurt soovis. EKMS-i liikmeskond oli rohkem lõunaeestiline, mitte ühtlaselt ülemaaline, ja tema aastaraamatuiski avaldatud soovid ei ulatunud igale poole. Olgu veel nimetatud, et EKMS on mõne suurema korjanduse eest maksnud rahalistki tasu ning saatnud välja ka mõne üksiku reisurahadega varustatud korjaja või stipendiaadi²¹⁾, ent kas summade vähesusel või muil põhjustel on see siiski jäänud nagu harvaks erandnähtuseks; peaarõhk oli ikka asetatud vabatahtlikule, tasuta tehtavale kaastööle.

19) Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat I (1873), lk. 73.

20) Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat V (1877), lk. 71.

21) Sealsamas, lk. 79.

Siiski on Eesti Kirjameeste Selts Hurda juhtimisel saavutanud vanavara kogumise alal rohkesti väärtuslikke tulemusi. Sel alal jätkati töötamist ka pärast Hurda lahkumist (1881), kuigi juba väheneva innuga. Hurda suures kogus moodustavad EKMS-i materjalid kümme eri köidet, mis kannavad seljakirja „E. K. S. Vanavara“. Neis on rahvaluulelist ainestikku 7622 lk. järgmises sisulises koostises: 3831 rahvalaulu, 4714 vanasõna ja kõnekäändu, 1345 mõistatust, 421 rahvajuttu, 1262 p. uskumusi ja kombeid ning 14 rahvaviisi. Kõike kokku siis 11 587 p. rahvaluulet²²⁾. Et just rahvalauludele oli pööratud suurimat tähelepanu, on nende arv ka silmatorkavalt suur. Eesti Kirjameeste Seltsi korjandustega oli kõik see, mis Eestis varem rahvaluule alal kogutud, mitmekordselt ületatud. Nimetatud materjali kokkukandmisest on osa võtnud ligi 100 isikut, eeskätt muidugi seltsi liikmed. Korjajad olid suures enamuses Lõuna-Eestist.

Kui kogumistöö hakkas näitama rõõmustavaid tulemusi, esitas Hurt EKMS-i koosolekul 27. sept. 1875 vanavara trükkandmise kava. Suurväljaanne, millele Hurt hiljem andis nimeks „*Monumenta Estoniae antiqua*“, pidi sisaldama kuus eri osa või seeriat: 1) Vana kannel (laulud), 2) Vana tarkus (vanasõnad ja mõistatused), 3) Vana usk, 4) Vanad jutud, 5) Vanad kombed ja 6) Rahva lauluviisid²³⁾.

Hurdal oli kaugelenägelikku pilku suurkavade koostamisel ja esitamisel. Kui oleks olnud soodsaid võimalusi, võib-olla oleks ta selle plaani teostanudki. Kuid majanduslike takistuste tõttu suutis ta siis trükki toimetada ainult „Vana Kannel“ I ja II.

4.

Jakob Hurda juhitud vanavarakogumise kõige tähtsam järk algab 1888. aastaga, tema kuulsa üleskutse ilmumisega. Et mõista selle suurt läbilöömist, meenutagem mõningaid sündmusi vahepealsest ajast.

Kui Hurt a. 1880 lahkus kodumaalt ja läks Peterburi suure Jaani koguduse õpetajaks, siis lahkus ta varsti ka Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandri-kooli peakomitee juhataja kohalt, jäädes üldse eemale neist ärkamisaja suuretegevõttest. Tema lahkumine oli teatavasti ühenduses poliitiliste tülidega, milles Hurt oma mõtteosalistega oli kaotajaks pooleks. Et ta nüüd oli

22) Rahvapärimeste Selgitaja nr. 3, lk. 81.

23) Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat III (1875), lk. 101.

kaugel, oli vastastel seda hõlpsam agiteerida tema vastu. See-
tõttu Hurda positsioon rahva silmis polnud enam endine. Mis
sai vanavarakogumisest? Hurt jätkas seda nüüdki, juba täiesti
omal käel. Ja kuigi ka EKmS-s tööd esialgu jätkati, võime
siiski märkida mõõnaega. EKmS-s polnud enam head juhti,
Hurdal oli vähe truuks jäänud kohalikke kaastöölisi. Lähemal
aastail ei avaldanud Hurt enam uusi üleskutseid ega aruandeid.

Asunud Peterburi, oli Hurt pühendunud teaduslikule tööle
ja kirjutanud uurimuse eesti keele alal: „Die estnischen
Nominale auf ne-purum“, millega ta 24. II 1886 saavutas
Helsingi ülikoolilt doktori-kraadi. Näib, nagu oleks Hurt saa-
vutatud doktori-tiitlit hinnanud ka kui üht abinõu oma autori-
teedi tõstmiseks; see andis nagu teadusmehelikuma värvingu ta
edaspidiseile püüdlustele ja ettevõtetele. Oma edaspidiseis üles-
kutseis, aruandeis jne. tarvitas ta nüüd allkirjana järjekindlalt
„dr. Jakob Hurt“. Ja otsekohe paneme tähele uut elavust ta
rahvaluulelistes üritustes. A. 1886 ilmuvad trükist „Vana Kan-
nel“ I ja II, kuigi I köite 2 esimest annet olid ilmunud juba
1875 ja 1876. Samal 1886. a. saab Hurt Vene Teaduste Akadee-
mia kaasabil toetusraha ja teeb pikema kogumismatka Setumaa
küladesse, kus ta mõne päeva oli vanu laule kirjutanud juba
a. 1884. Tal oli tekkinud kavatsus toimetada setude vanavara
trükki „Seturaamatu“ nime all. Et leida uusi kohalikke kaas-
töölisi eriti just Setumaa piirimailt (setud ise olid siis teatavasti
veel kirjaoskamatud), selleks avaldas ta a. 1887 üleskutse „Lühike
teadus ja tähtis palumine“²⁴⁾, milles selgitas oma kavatsust,
oma seniseid eeltöid ja setu vanavara erilist tähtsust. Sama
aasta suvevaheajal oli Hurt saatnud neli üliõpilast (M. Ostrov,
G. Johannson, J. Härms ja M. Koik) stipendiaatidena vanu
laule koguma Laiuse, Torma ja Kodavere kihelkonda. Ise oli
ta sama aasta mais töötanud Pihkva arhiivides ja raamatu-
kogudes.

Arvestades kõiki oma seniseid kogumisüritusi ja nende tule-
musi, sai Hurdale siiski selgeks, et ainult omal jõul ja mõnede
väheste abilistega ei suuda ta kunagi teostada seda kava, millest
oli kõnelnud juba EKmS-s, — süstemaatset kogumis-
tööd kõigis Eesti kihelkonnis, et päästa kaotsi-
minekust võimalikult kõike eesti vaimset vanavara, eriti aga
vanu rahvalaule. Oli hulk kihelkondi, kust oli kas väga vähe või
polnud veel midagi kogutud; oli terveid maakondi, mis seni olid
nagu kõrvale jäänud (näit. Läänemaa ja Järvamaa). Hurdal oli

24) „Olevik“ 1887, nr. 21.

häid kogemusi rahva mõjutamisest ajakirjanduse kaudu — ta oli omal ajal väga tulemusrikkalt juhtinud rahakogumist Aleksandri-kooli heaks, tehes selleks propagandat peamiselt ajakirjanduses ilmuvate üleskutsete, palvete, seletuste ja aruannetega. Nüüd otsustab ta ajakirjanduse vahendusel rakendada rahva laiemaid hulki vanavarakogumisele ja avaldab selleks 1888. a. veebruaris ja märtsis kahes suuremas eesti ajalehes ²⁵⁾ oma

PAAR PALVID EESTI ÄRKSAMAILE POEGADELE JA TÛTARDELE.

Ju mõnikord olen mina avalikult ajalehtede läbi armsaid suguvendi palunud, mind Eesti uurimiste põllul materjaali korjamisega lahkest aidata ja minu palumine ei ole ial asjata olnud. Mitmelt poolt on mulle kaunid korjandusi saadatud, teadusi rahva kombetest ja pruukidest. Kõiki, kes mind nõnda rõõmustanud ja Eesti muinasteaduse ülesehitamist toetanud, tänan siin avalikult ja südamelikult. Tänuväärilist tööd on mitmelt poolt tehtud, aga veel ärksamalt ja hoolsamat tööd tuleb teha, et meie esivanemate elupilt täielikult ja nägusalt igamehe silmadesse ette võiks tõusta ja ajaloo tundmiseks kindlaks mälestuseks seisma jääda. Sellepärast palun mina uueste armsaid Eesti vendi ja õdesid, igasuguse vanavara korjamisest mitte lõdvaks jääda, vaid elavaste tööd teha. Seda tööd võib laialt teha ja sest võib palju inimesi osa võtta. Ühtlasi on see töö üks isamaa kohus. Meie langeme kange laituse alla, kui selle kohuse ära unustame ja järeletulijad põlved saavad meid veel enam süü alla mõistma. Nüüd on vana aja tunnistusi veel kauniste saada. Sellepärast korjakem neid hoolega! Kes oma korjandusi ja kirjutusi minu kätte usaldab saata, neid tänan juba ette ära ja võin töötada, et nende kaastöö kasulikult ja teaduslikult saab pruugitud. Palun siis mind uuesti rõõmustada ja Eesti uurimist edendada.

Järgnevas esitab Hurt tõepoolest kaks palvet, millest esimene — murdematerjalide saatmine „Eesti murrete raamatutarvis“ — oli mõeldud eeskätt neile, kes „kirjatööga enam on harjunud“, kuna teine palve — rahvaluuleainete saatmise kohta — oli mõeldud kõigile, „kes iganes sulge oskab pruukida“. Mõlemal palvel on kaasas täpsed juhised, mida kirjutada ja kuidas kirjutada.

Teises palvel juhatakse tähelepanu järgmistele rahvamälestuste liikidele, mida vaja korjata: 1) vanad eesti rahvalaulud, 2) eesti rahva ennemuistsed jutud, 3) eesti rahva vanasõnad ehk tarkuse terad, 4) eesti rahva vanad mõistatused, 5) vanad kombed ja pruugid, 6) vana rahvausk ja ebausik. Esiletõstvalt räägitakse jällegi vanadest lauludest, lugedes ühtlasi üles kihelkonnad, kust neid vähe või palju korjatud. Laulude kirjutamise kohta esitatakse nõue, et kirjutataks täpselt nii, nagu lauldakse või ette öeldakse; „üleskirjutaja ei pea midagi muutma, ei

²⁵⁾ „Olevik“ 1888, nr. 8, 9, 10, 12; „Postimees“ 1888, nr. 23, 26, 29, 32. Lühemalt on see ilmunud veel teisteski lehtedes.

maha jätma ega juure lisama“. Vanade kommete ja rahvausundi kogumiseks on esitatud võrdlemisi üksikasjaline küsimuskava, mida võiks kasuga tarvitada iga nüüdnegi koguja. Kommete hulgas nõuab Hurt ms. ka etnograafilisi kirjeldusi (küsimused 8—10). Nende küsimuste peale on ka vastatud ja etnograafidki on Hurda kogust saanud väärtuslikke andmeid.

Hurda kõnealune üleskutse on otse klassiline oma haaravate põhjenduste, täpsete juhiste ja üksikasjaliste küsimustega usundi ja kommete alal. Kahetseda aga tuleb, et Hurt pole seda üleskutset avaldanud ka brošüüri kujul. Nii sai see tuua otsest äratust ja kasu ainult neile, kes seda ilmudes said lugeda ja võib-olla ajalehest välja lõikasad. Hilisemalle kaastöölitele polnud seda võimalik saata. Mitmest ajalehenumbri läbiulatunud üleskutsele järgnesid veel järelsõnad²⁶⁾, kus veelkordselt rõhutati Hurda ettevõtte tähtsust ning soovitati tema „isamaalist tööd“ edendada rohke osavõtuga. „Postimees“ pakub toetust veel sellega, et lubab oma kaastöolistelt tulevad saadetised ise Hurdale edasi saata.

Hurda kuulsad „palved“ leidsid harukordset tähelepanu ja äratasid hoolsale kogumistööle sadu isikuid, mehi ja naisi, noori ja vanu, haritlasi kui ka vaevalisi kirjaoskajaid. Juba sama aasta lõpul oli Hurdal üle 200 kaastöölise ning järgmise aasta lõpuks oli nende arv tõusnud juba 533-le. Kõik töötasid suures isamaalises vaimustuses ja rahvuslikku vanavara kanti kokku suurel arvul. Juba esimese aasta lõpuks oli saavutatud rohkem kui kõik endised korjandused kokku. Nii laialdane ja üksmeelne osavõtt tuli üllatuseks isegi asja algatajale: Hurt oli kavatsenud algul aruandeid avaldada kord kuus, aga nüüd tuli tal neid vahel koostada igal nädalal.

Kuid Hurt polnud mitte ainult osav üleskutsuja ja algataja, vaid ka väga hea organisator ja rahvapedagoog, kes otse imetlusväärse energiaga suutis oma küllaltki koormava kutsetöö kõrval aastast-aastasse juhtida kogumistööd. Kord äratatud elevust aitasid pidevalt ülal hoida ajakirjanduses järjekindlalt ilmuvad aruanded „eesti vanavara korjamisest ja keelemurrete uurimisest“, kus iga saadetus leidis väärtusele vastava hinnangu, kus jagati nii kiitust kui laimust ja kus ühtelugu avaldati ka täiendavaid, eriti just teatavale maakohale määratud üleskutsesid. Peale avalike aruannete pidas Hurt väga paljude kaastöolistega veel

26) „Eesti vanavara uurimise asjus“, „Postimees“ 1888, nr. 33; „Vanavara korjamise asjus“, „Olevik“ 1888, nr. 13. Viimane võiks olla ka Hurda enda koostatud, kuigi on ilma allkirjata.

isiklikku kirjavahetust. Tema juhitud vanavarakogumine kujunes läinud sajandi lõpul ainsaks üldrahvuslikuks ettevõtteks, millest ülemaaliselt osa võeti; see oli kurva venestusaja ainsaks rõõmustavaks nähtuseks pärast Aleksandri-kooli ebaõnnestumist ja Eesti Kirjameeste Seltsi lõppu ²⁷⁾).

Hurda kaastöölise arv kasvas iga aastaga, kuigi väga paljud ei töötanud püsivalt, vaid saatsid ainult mõne üksiku korra. A. 1893 on Hurdal registreeritud kaastöölisi olnud 710 ja a. 1906 960. Elavamaiks kogumistöö aastaiks pärast esimesi on olnud veel a. 1894 ja 1895. Elavus oli nähtavasti põhjustatud Hurda üleskutsest 1894. a. algul ²⁸⁾), milles ta teatas, et tema korjandus esineb väljapanekuna muinasteadlaste kongressil Riias a. 1896, ja vastavalt sellele virgutab oma kaastöölisi elavamale tegevusele. Kuni 1906. a. lõpuni oli Hurt kogumistöö kohta avaldanud 155 aruannet ja registreerinud 960 kaastöölise. Üldse aga leidub Hurda suurkogus (juurde arvestatud ka EKMS-i kogu) kirjanekuid ligi 1400-lt isikult. Kaastöölisi on olnud peaaegu kõigis Eesti kihelkonnas ning ka eesti asundustes end. Venemaal. Nende hulgas olid esindatud peaaegu kõik seisused ja elukutsed kõrgema haridusega isikuist kuni talusulaste ja vallavaesteni. Ühe silmapaistva rühma moodustasid maakooliõpetajad. Ent suurte saavutusteni jõudis ka mitu rätsept. Ka Hurda kõige suurem kaastööliline J a a n S a n d r a, kes on kogunud 8700 lk. või 8406 punkti rahvalaulet, oli ametilt külarätsept Vastseliina kihelkonnas Võrumaal. Hurt saatis ka oma kogumistöö kõige tähtsamas järgus veelgi välja üliõpilasi-stipendiaate, kelle ülesandeks oli hoolikas vanade laulude kogumine neis kihelkonnas, kus kohapealseid töötajaid oli vähe. Setumaal käis Hurt isiklikult veel a. 1902 ja 1903. Kuid tema kogu suur enamik on siiski kokku kantud kohalike korrespondentide poolt.

„Aasta 1888 pole meie vanavarakogumise ajaloos pöördeline mitte ainult sellepolest, et siitpeale r a h v a s i s e massilisemalt kui kunagi varem asub kogujaks, vaid samavõrra ka sellepolest, et see kollektiivne kogumine tänu meie suure vanavarakuninga juhtimis- ja organiseerimisoskusele omandab täiesti k a v a k i n d l a ja s ü s t e m a a t s e ilme. Üle paarikümne aasta oli Hurt seda juba ka varem taotelnud ja mõndagi saavutanud, eriti oma E. Kirjameeste Seltsi presidendiks oleku aastail. Kuid nüüd alles haaras see tegevus massi sellises ulatuses, et Hurda kaastöölise võrk paisus tõepoolest ülemaaliseks ja pääs-

27) F. T u g l a s, Eesti Kirjameeste Selts, lk. 331.

28) „Postimees“ 1894, nr. 10; „Linda“ 1894, nr. 4.

tis viimsel hetkel eesti rahva sajandite ja koguni aastatuhandete kultuuriloomingu hävimisest. See on baas, millele meie oma-kultuur püsivalt edasi võib rakendada ja kogu inimkonna vaimuvara rikastada. Selle võimsa vundamendi eest võlgname tänu üheltpoolt neile eesti ärksamaile poegadele ja tütardelle, kes väsimatu hoolega läbi aastakümnete on kannud kokku kivikesi, ja teiselt poolt Jakob Hurdale, kes väärsse ehitusmeistrina on osand saadud materjale kokku liita oma geniaalselt lihtsa korraldusega tulevastele teadlasgeneratsioonidele usaldatavaks lähtekohaks edaspidises ehitustöös“²⁹⁾).

Hurda suurkogu sai põhivaraks Eesti Rahvaluule Arhiivile, mis on asutatud a. 1927. See kogu koosneb 170-st köitest (ühes EKMS-i köidetega) ja sisaldab rahvaluulet järgnevalt: 49 607 rahvalaulu, 202 lastelaulu, 573 loodushäälte seletust, 1005 mängu, 75 868 vanasõna ja kõnekäändu, 44 149 mõistatust, 17 177 rahvajuttu, 73 054 p. uskumusi ja kombeid ja 219 rahvaviisi. Kõike kokku siis 261 854 p. rahvaluulelist materjali. Peale selle aga veel rohkesti etnograafilist, keelelist, kultuuriloolist jm. aines-tikku, millest puudub arvustikuline ülevaade.

5.

Jakob Hurt tõstis eesti rahvaluule kogumise teaduslikule tasemele. Ta ei pidanud tähtsaks juhuslikke saavutusi, vaid süstemaatset kogumistööd kõigis kihelkonnis. Et ta saavutas väga rohkeid tulemusi, see olenes osalt ka ta meetodist. Ta oskas tegutseda kavakindlalt. Ta oskas oma kogumistööle anda mingi kaugema sihitaotluse. Ta seadis ette kindlad tähised, mille poole püüda. Ta oskas väarikalt esile tõsta oma ettevõtte rahvuslikku tähtsust. Et ta ise oli vaimustunud töömees vanavara-põllul, siis polnud tal raske teisigi vaimustada. Ta oli ise kasvanud külas ja oskas seetõttu kirjutada maarahvale loeta-valt ja mõjuvalt. Ta oli võrumaalane ja tundis hästi kagu-eesti murdeid. Tal oli üldse väljapaistvat keelelist talenti ja ta oskas sellegi külje rahva traditsiooni jäädvustamisel teha tähtsaks. Oma arvuka kaastöölispere juhtimisel ja vaoshoidmisel tulid talle suureks kasuks ta pedagoogilised kogemused. Ta oli algusest peale tuttav ka sellega, mida oli juba varem saavutatud, olgu meil või teiste rahvaste juures. Lühidalt: Jakob Hurt oli varustatud kõigi

²⁹⁾ O. Loo rits, Viiskümmend aastat süstemaatset rahvaluule kogumist Eestis. „Rahvapärimeste Selgitaja“ nr. 5 (1938), lk. 147.

vajalike eelduste ja omadustega, et tõusta eesti rahvamälestuste suurpäästjaks, meie geniaalseks vanavarakuningaks.

Hurda kogumistöö korrespondentide võrgu abil on leidnud järeletegemist. Meenutagem näit. M. J. Eisenit, kes hakkas töötama Hurdaga paralleelselt, häirides ja kahjustades sellega tema suurüritust. Dr. K. A. Hermann teatavasti kogus Hurda eeskujul ajakirjanduses avaldatavate üleskutsete ja aruannete abil rahvaviise. Jaan Jung kogus ülemaaliselt teateid arheoloogiliste muististe registreerimiseks. Jne. Kuid need kogujad pole saavutanud nii väljapaistvaid tulemusi kui Hurt, kuigi tema oli teistele juba tee lahti sõitnud.

Muidugi, ka Hurda võimend olid piiratud. Teame, et ta jättis kõrvale rahvaviiside kogumise, sest ta ei pidanud end sel alal kompetentseks. Rahvamänge leidub ta kogus võrdlemisi vähe. Vanade laulude kogumist propageeris ta küll aastakümneid, kuid ta pole avaldanud ühtki laulude küsimuskava. Tema kogus leidub ka kahtlast ja ebaehtsat materjali. Kuid tema suurkogu väärtused on siiski nii suures ülekaalus, et kõigel sel pole olulist tähtsust. On paremgi, et ta jättis ka teistele midagi teha.

Hurt polnud originaalne mitte ainult kogumistöö organiseerimises, vaid ka kogutud materjali korraldamises. Saabunud käsikirjadele märkis ta peale, millal, kellelt ja kust saadud; käsikirjad järjestati formaadi järgi sarjadesse, igas sarjas kihelkondade järjekorras raamatukujulistesse köiteisse. Nii tehakse Hurda eeskujul ka Eesti Rahvaluule Arhiivis. Nagu meil kogumistööski arvestatakse Hurda eeskujul: korrespondentide võrk, stipendiaadid ja ametnike kogumismatkad. „Rahvapärismuste Selgitajagi“ on ainult edasiareng Hurda ajaleheüleskutseist ja -aruandeist.

Hurda päranduse — vanavarakogu — mõju pole piirdunud ainult rahvaluulega. See mõjutas otseselt „Hurti Muuseumi“ eeltöödele asumist, millest kasvas välja Eesti Rahva Muuseum, meie aineline vanavara kogumise ja uurimise keskus.

Jakob Hurda hiilgavate tulemustega kogumistöö äratas välismaa folkloristide tähelepanu juba a. 1889³⁰⁾ ning sai hiljem veelgi tuttavamaks. Ka Vene Keiserlik Geograafia Selts hindas tema teeneid kõrgema aumärgiga. Soomes aga põhjustasid Hurda kogumistöö tulemused põhjaliku revisjoni ja ümberhinnangu

30) A. Mohrfeldt, m. t., lk. 102 jj.

rahvalaulude ja „Kalevala“ uurimises³¹⁾, avastades ses soome rahvaeeposes ühtlasi palju eesti aineid. Pärast Hurda surma viidi tema kogud teatavasti Helsingi, kus neid soome uurijate huvides registreeriti ja kopeeriti³²⁾.

Eestis peaks Hurda kogu põhjustama küll suuremat huvi rahvaluule uurimise ja trükkitoimetamise vastu, kui seni näikse. Miks hindame me ise eesti folkloristlikke rikkusi nii vähetähtsaks?

Jakob Hurda 100-ndal sünnipäeval olgu meie kohus mõelda sellele, mida võiks konkreetselt teha eesti folkloristliku uurimistöö edendamiseks. Mõni sellesihiline Jakob Hurda nimeline uurimistipendium, tema-nimeline iga-aastane auhinnatöö Tartu ülikoolis — need peaksid olema teostatavad ilma eriliste raskusteta. Kuid sel puhul maksaks kaalutella ulatuslikumaidki kavatsusi.

R. Viidalepp.

JAKOB HURT EESTI ÕIGEKEELSUSE MUUTUMISKÄIGUS.

Kaua pidi eestikeelsete raamatute lugejaskond kannatama ja rõõmu tundma sellestki, kui iga mõnekümne aasta takka sai kätte mõnikümmend lehekülge keeleliselt vähegi korralikku lektüüri. Esimesest kahest sajandist (jätame arvestamata XVI saj.) ulatuvad välja mõned heledamad tähed, mis mõnuga loetavad tänapäevalgi, nimetagem näit. J. Hornungit ja O. W. Masingit, kuid seda kõike on siiski vähe, arvatavasti veel palju vähem kui tõsise eesti keeletundega lugejaid. Möödunud sajandi keskpaigast ülespoolegi kulus keeleuurijate-grammatikute peamine vaev üldjoonelisegi, kuid usaldatava deskriptiivse ülevaate saamiseks õpetatud asjaarmastajate oma emakeelest põhistruktuuris erinevast maarahva keelest. Samast maarahvast tõusis küll varemgi juba mõningaid kirjandusliku, s. t. tingimata ka keelelise andega sulemehi, kuid oma emakeele uurimiseks, seletamiseks ja teadlikuks korraldamiseks tuli neil puudu eelharidusest ja võimetest. Vaevalt keegi tahaks maha kiskuda E. Ahrensi ja F. J. Wiedemanni teeneid, kuid nendegi teravast tähelepanuvõimest jätkus ainuüksi deskriptsiooniks kasutadaoleva ma-

31) K. Krohn, † Jakob Hurt. FUF VII (1907), Anz., lk. 72 jj.

32) J. Hautala, Virolaisen kansanrunouden kopiokokoelmat Suomalaisen Kirjall. Seuran arkistossa. „Virittäjä“ 1939, lk. 239 jj.

terjali ulatuses, tõsiasi, mida ju Wiedemann ise oma sõnaraamatu eessõnas tugevasti toonitab. Oli muidugi samal ajal ja varemgi eesti soost keeleteaduslike huvidega haritlasi, kuid nende juures jäi, olgu varase surma, olgu teistlaadsete peahuvide ja koolihariduse tõttu, eesti keele teaduslik uurimine ja sellega vähemalt sel ajal otseselt ühendatud kirjakeele korraldamispüüe ainult katsetuseks.

Üheks tähelepanavamaks pioneeriks sai siin Jakob Hurt, kellel ei tulnud puudu keeleteaduslikust koolitusest ega ka elavast, koguni intensiivsest huvist elava eesti rahvakeele ja selle haritud, paindlikuks kirjakeeleks kohandamise vastu¹⁾. Õigekeelsusküsimuste uurimine ei ole endale tänini suutnud välja töötada kindlat meetodit ja sellepärast on iga hindav seisukohavõtt teataval määral paratamatult subjektiivne. Ometi on meil Jakob Hurda vastavasuunalise tegevuse hindamiseks juba tarvilikku ajalist perspektiivi, sest et tema peamised sõnavõttud ja ettepanekud on esitatud juba peaaegu 70 aastat tagasi. Ja kui me peame üldtunnustatud lähtekoha puudumise tõttu olema teataval määral subjektiivsed tema põhimõtete ja nende omavahe- lise loogilise seose hindamisel, siis on meil ometi enam võimalusi objektiivselt kindlaks teha tema aktiivset pärandit eesti kirjakeelele.

Jakob Hurda peamised keelelised ettepanekud on tehtud Eesti Kirjameeste Seltsi teisel koosolekul 30. juunil 1872 Tartus. Seltsi president oli juba avakõnes öelnud, et EKMS-i tahtmine ja püüdmine on „...Eesti kirjakeelt harida, teda täielise- maks ja ühetasasemaks teha“²⁾, ja sellele järgnes edaspidisele eesti kirjakeelele kuus määrava tähtsusega vastuvõetud otsust.

Otsused ütlevad³⁾:

„1) Vanast õigestikirjutamise viisist tuleb lahkuda ja Selts saab omas kirjades üksi uut parandatud viisi pruukima.

2) Kahehäälelise, aga ühesilbilise „ea“ asemel tuleb edespäi kirjakeeles „ää“ kirjutada, näituseks: pea asemel pää, hea asemel hää, peastma asemel päästma j. n. e.“

1) J. Hurda filoloogiliste tööde (nii puhtteaduslike kui õigekeelsuslike) kohta on ilmunud deskriptiivne ülevaade ajakirjas „Eesti Keel“ 1932, nr. 11, lk. 1—17: A. Kask, „Jakob Hurt keelemehena“. Käesolev kirjutis ei pea enda ülesandeks seda ülevaadet korrata või kuidagi täien- dada, vaid tahab pakkuda teatava kokkuvõtte J. Hurda õigekeelsuslikest põhimõtetest ja ühtlasi näidata tema konkreetsete otsuste saatust järel- ajal. Suureks kasuks on olnud sellele tööle, nagu arvatavasti igale tei- selegi umbes samalaadsele praegusel ajal, Valter Tauli suurepärase raam- mat „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid“ (Tartu, 1938).

2) EKMS-i Aastaraamat I, 1873, lk. 73.

3) Sealsamas, lk. 74 jj.

Põhjenduseks toodi ette, et „hää! ea on murdmise läbi pitkast häälest ää saanud, sest Eestikeele küla murretel on paiguti see püüdmine, pitki hääli kahehääleliseks ümber muuta; maa asemel üteldakse mõnes paigas moa, keel kuulub paiguti kiel, hool jälle huol, need ukсед on Saaremaal nied ukсед, vöö kuulub mitmes kohas kui vüö, püüdma kui püüdma j. n. e. . . . Et meie kirjakeel kõik tõised pitkad hääled selgeste ja muutmata (kaheks hääleks murdmata) kirjutab (aa, ee, oo, uu, öö, üü, mitte: oa, ie, uo, ui, üö, üi) siis peame ka ea asemel ää kirjutama; see on selge ja täieline“. Lisapõhjendusteks toodi ette, et pooled eestlased rääkivat niiviisi, vanemad kirjad kirjutavat (ka Hornung), Soomes olevat sama. Pealegi polevat ka Wiedemannil ja Ahrensil midagi ettepaneku vastu.

„3) Tegusõnades tuleb minevikus (imperfectum'is) ja soovkõnes (optativus'es), kui mitmest asjast räägitakse, lühema lõpu „sid“ asemel pitkemalt „sivad“ kirjutada, näituseks: mitte nemad elasid, vaid nemad elasivad. . .“

Põhjenduseks väideti: „See on vana ja õige Eesti viis, nõnda kõneleb hulk Eestlasi veel praegu ja soomlased kirjutavad nõndasamuti, ehk ka neil rahva suu mitmes paigas lühendab. . . Kus keel loomulikult vahe teinud, sääl tehku ka kirjakeel seda, sest temale on vahetege mine selguseks.

4) Tegusõnades peab olevikus (praesens'is), kui sõna kändu muudetakse, seesinane muutmine olema ü h e s u g u n e igas muutes. Näituseks: sõnast lugema tuleb nii ütelda: loen, loed, loeb (mitte „tema luge“, nõnda kui Võrumaal räägitakse), loeme, loete, loevad (mitte „nemad lugevad“, nõnda kui Võrumaal ja muist ka mujal, nimelt õhtupoolistes Eesti keele murretes).“ Vorm *lugevad* olevat „ida Tallinna“ keele poolt ka maha jäetud. . . Sellega saab tegusõna muutmine hästi selgemaks ja õppijaile kergemaks, sest iga asi on seda selgem ja kergem mõista ja tarvitada, mida enam tema sääduse järele ja ühetasane.

5) Neljasilbilistest tegusõnadest, kelle lõpetused -tama ehk -dama on, tulevad neid muutes alati, nimelt tehtavikus (passivum'is), ka tõised lõpetused pitkemal näul kirjakeeles pruukida. Näituseks: sõnast „armastama“ tuleb kirjutada: armastatakse, armastati, armastatav, armastatud, armastatagu, armastates, mitte: armastakse, armastud, armastes jne.

Pitkemad lõpetused on vanemad ja teevad loomulikult vahet mitmele sõnale, lühendused on neist saanud ja nooremad ja rikuvad tähtsa vahe ära. . . Mõnikord sünnib lühenduse läbi ütlemisi, mis otse inetumad kuulda, nagu ütlemine: „temal on laps ära imetud.“ Kes „imeb siis last? Last ei „imetata“, vaid „imetatakse“, laps on temal ära imetatud“.

6) Pookstav h tuleb, kus ta senni sõna alguses seisib, ka edespidi senna jätta, et küll suur hulk murdeid seda häält sõna hakatuses välja ei ütle. Näituseks: kirjutada tuleb „hirm, hool, häbi“ j. n. e., mitte irm, ool, äbi.

Hää! h nende sõnade alguses on õige ja vana kõnelemise viis. Veel praegugi saab tema mitmes kihelkonnas täieste välja üteldud.“

Edasi väideti, et ka soomlased hääldavad sõnaalgulist h-d ja „viimseks teeb h mitmele sõnale vahet, näituseks: „halastus“ ja „alastus“, „haru“ ja „aru“, „hoid“ ja „oid“ ei ole sugugi ühed ja needsamad sõnad, vaid on neil h-ga ja h-ta suur vaks vahet.“

Esitatud ettepanekuist ja nende põhjendustest selgub suurelt osalt J. Hurda kui õigekeelsusteoreetiku ilme. Need ettepanekud on küll mõeldud Eesti Kirjameeste Seltsile ja selle väljaannetele, kuid on selge, et juba sel ajal loodeti, et Selts

kujuneb Eesti kultuurielu keskseks organiks ja loodeti ka, et tema poolt vastuvõetud keelelised otsused saavad üldisteks normideks. Neist ettepanekuist selgub, et Hurt oli kõige kardinaalsema õigekeelsusliku küsimuse, nimelt normi vajaduse või mittevajaduse otsustanud jaatavalt. Ta ei võta küll allakirjutanu teades kuskil eriti teravasti ainumaksva normi kasuks sõna, kuid tervest tema tegevusest paistab see silma. Muidugi ei tule ta ebakultuursele mõttele mõnd võistlevat vormi kuidagiviisi keelama hakata, kuid temagi sihiks näib olevat võrdlemisi üldistatud, ühine ja võnkumisteta kirjakeel. Ta usub, et vähemalt kirjakeelses pruugis tasanduvad eesti rohked murded, samuti eri autorite tõekspidamiste vahed, ning tulemuseks on kord „kõigilt pruugitav kirjakeel“; seejuures jääb mulje, et Hurt usub selle k u j u n e m i s s e, mitte aga kunstlikku kujundamisse. „Et need mitu kümend keelemurret, mis nüüd Eesti raamatutes leiame, viimati kõik ühtekokko sulavad ja neist üksainus kõigilt pruugitav kirjakeel välja tuleb, usun mina niisama kui iga mees, kes kirjakeelte saamist tähele on pannud“^{3-a}).

Selle ühtlase kirjakeele saamiseks õigekeelsuslikke ettepanekuid tehes on Hurt eriti juhitud keeleajaloolisest printsiibist. See tuleb nähtavale näiteks palju segadust ja asjatut jõukulutust tekitanud *hea*, *pea* küsimuses. Käesolev kirjutis ei taha siin mingit seisukohta võtta ega refereerida aastakümnete jooksul esitatud poolt- ja vastuargumente, kuid peame siiski märkima, et Hurt selle küsimuse ülestõstmisega on ometi põhjustanud paljude asjatute sõnavõttude avaldamise ja niiviisi tühiste asjadega raisanud keelemeeste tähelepanu.

Sama ajaloolise vanemuse eelistamine figureerib ka *-sivad* vormi nõudmises: „See on vana ja õige Eesti viis.“ — Keelend, mis koormas eesti kirjakeelt umbes nelikümmend aastat, heideti siis aga loodevasti lõplikult kõrvale. Ka kaks viimast nõuet, sõnaalgulise *h* kirjutamine ja *-tama*, *-dama* verbides impersonaalse sufiksi säilitamine (*kirjutatakse pro kirjutakse*), on võrdlemisi palju sõnavõtte põhjustanud, kuid mõlemad nõuded on siiski tänapäeval normiks kujunenud. Sõnaalgulise *h* mittetunnustajaid on teatavasti praegugi ja *-tata* vastu on suunatud Aaviku *-teta-* ja *-tet* ettepanek, kuna Leetberg tänapäevani soovib rahvakeeles väga levinunud impers. sufiksi ärajätmise moodust (*kirjutakse*, *kirjutud*). Vanemuse printsiibiga on muidugi ka lähedas seoses toetumine soome keele autoritedile.

^{3-a}) Veel lisalehe keele pärast. „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, lk. 12.

Esitatud näited ei pea siiski kedagi arvamusele viima, et Hurt oleks ajalooliselt vanemat vormi tingimusteta kirjakeelele paremaks pidanud. Nii eelistab ta analoogiliselt tekkinud *loeb*, *loevad* kuju häälikuseaduslikule *luge*, *lugevad*, küsimus, milles tal on vastuvaidlematult õigus. Ta ütleb: „Vanadus üksi iseene- sest kül veel eesõigust sõnadele ja nende lõpetustele ei anna, mõni uuem võib jo kõigiti kergem ja selgem olla⁴⁾.“

Teiseks juhtivaks põhimõtteks on Hurdal selguse ja vahetegemise võimaluste nõue. Ka see printsiip esineb sageli ta ettepanekute põhjendustes, näit. sõnaalgulise *h* küsimus (saab vahet teha sõnade vahel *halastus* ~ *alastus*, *haru* ~ *aru* jne.), samuti *-sid* ~ *-sivad* puhul (*tegid* ~ *tegivad*, *teeksid* ~ *teeksivad* — verb saab täpse tähenduse ka ilma pers. pronoomenita), ka *-tama*, *-dama* impersonaalis (*imetud* — sõnast *imema*, *imetatud* — sõnast *imetama*). Kui juba kahe viimase ettepaneku puhul on kahtlane, kas sõnade eraldamisest harvaesinevate üksikjuhtumite tarvis on rohkem kasu kui kahju, siis on küsimus veel hoopis lahtisem järgsilpidesse o tagasitoomisel, mis küsimus näib Hurdale olnud küllaltki südamelähedane. Hurt, sündinud võruke, ütleb: „... Tõiseks teeme meie o-d ja u-d kindlaste kirjutates mitukord vahet. Võro murdes näituseks, on kulo koguni tõine sõna kui kulu“⁵⁾. Hurt tunnistab isegi, et järgsilbi o-d kõneldakse ainult kitsal murdealal ja et ta ei ole järgsilbilise o kohta leidnud kindlat reeglit. Muidugi peaks ta siis ka tunnistama, et järgsilbi o-d paari üksiku sõna eraldamispüüde tõttu elustades tekiks kõigile, kes kodumurdeliselt võõra o kirjakeelseks otstarbeks peavad ära õppima, hoopis suuremaid raskusi ja nimelt ka segiajamisi, mida ju Hurt püüab vältida. Nii käib vähe- malt selles küsimuses küll Hurda enda kohta ta väljendus: „Tehku siis Eesti kirjamehed Eesti kirjakeeles niipaljo vahet sõnadele kui keel kannab, aga üle loomuliku piiri ärgu mingu keegi.“

Võimaliku selguse nõudega käib käsikäes teatav püüe ülevaatlikkusele ja tasandusele analoogia alusel. Sellega saavutatakse küll grammatilise süsteemi selgus ja lihtsus, kuid keeleuuri- ja silm ei pruugi alati olla küllalt terav kõikide skeemist väljakalduvate seaduste või juhuslike moodustuste selgitamiseks ja põhjendamiseks. Eriti ebaõnnestunud on siin Hurda paralleel *hea*, *pea* puhul muude diftongiseeritud vokaalidega, sest kuigi mõnedes murretes näit. *õ* > *uo* ja *ā* > *oa* ja see nähtus on kirja- keele poolt hüljatud, siis ei saa veel järeldada, et ka algupärane

4) Sealsamas, lk. 48.

5) Sealsamas, lk. 77.

pikk ä peab samana kirjakeeles püsima, sest et siiski on enamuses murded, kus kõneldakse küll *hea, pea*, pikk *a* ja muud vokaalid esinevad aga samakujuliselt kui neiski murretes, kus kõneldakse *hää, pää*.

Hurdal esineb ka juba hiljem eriti Aaviku poolt rõhutatud iluprintsiip. Näit. ütleb ta järgsilbi *o* soovitamise puhul: „Esitaks on *o* hääledam ja sellepärast ilosam kui tume ja madal u...“⁶⁾. Suurelt osalt iluprintsiibist lähtudes soovitab Hurt eesti kirjakeelele ka *i*-mitmust, tarvitades seda ise võrdlemisi järjekindlalt⁷⁾. Aga samuti kui Aavikul⁸⁾ on ka Hurdal iluprintsiip võrdlemisi segane ja vankuv mõiste. Võrumurdelist *o*-d soovitas ta, nagu nägime, sellepärast, et see on „heledam ja sellepärast ilosam“, järelikult puhtesteetiliselt käsitatud mõiste. Edasi kiidab ta lõuna-estli murdeid *ilusaaks*, nähtavasti mõistes sõna „ilu“ praegunimetatud tähenduses, kuid samas ühenduses jätkab ta: „Nimelt Võro keel, et kül kuulda karedam ja jämedam ja sõnade lõpetuste poolest väga lühendatud, on siiski üks rikas murre, nimelt rikas iseäralistele sõnadele ja sõnaseltsidele, mis meie kirjakeelel kogoni tundmata, aga temale suureks tuloks võiksivad olla. Ka mõni jago lõpetusi Võro murrete sõnadel on paremad ja tulevad kirjakeelele kenamaks kiita“⁹⁾. Nii on siit võimalik ainuüksi järeldada, et ilusaks tunnistatud „Võro murded“ on küll karedamad ja jämedamad kõlaliselt, ometi kirjakeelelegi kasulikult rikkad, mis tähendab, et keele ilu all on Hurt mõistnud ka keele rikkust nii grammatilises süsteemis kui sõnade valikus.

Olles üldjoontes vaadelnud Hurda õigekeelsuslikke printsiipe seoses ajalooliseks saanud otsustega Eesti Kirjameeste Seltsi teisel koosolekul, mis otsused allakirjutanu arvates küllalt selgesti iseloomustavad Hurda eriilmet, jääb meil üle käsitleda tema tõekspidamisi mõningate üldiste õigekeelsuslike küsimuste suhtes, nimelt rahvakeele ja kirjakeele vahekorra ja suhtumisest keele teadlikku paremakstegemisse, s. t. keeleuuen-
dusse.

J. Hurt on alati igasuguse keelelise tegevuse — teadusliku uurimise, õigekeelsusliku korraldustöö, kirjandusliku kasutamise ja mõjusalt kõnelemise aluseks pidanud võimalikult paremat

6) Sealsamas, lk. 77.

7) Vrd. „Gutachten über die im Jahre 1899 in Reval und im Jahre 1903 in Dorpat erschienenen estnischen Bibelausgaben“, lk. 36—37. St. Petersburg.

8) Vrd. R. Alekõrs, Esteetilisest printsiibist meie keeleuuen-
duses. „Eesti Kirjandus“ 1937, lk. 549—562, 604—611.

9) „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, lk. 77.

ja sügavamat elava, rahvasuus kõneldava keele tundmist. Kahjuks ei ole allakirjutanu leidnud Hurdal lähemat selgitust mõiste „rahvakeel“ kohta, kas on sellega mõistetud murdepärast lokaalkeelt, või eeldab juba Hurt eestlastele mingit iseseisvat ühiskeelt, mis on omane esijoones linna haritlaskonnale ja kõigile, kes kõnelevad peamiselt kirjakeele traditsioonide põhjal, ja mis areneb juba enda iseseisvate seaduste järgi. Rahvakeelt iseloomustab ta järgmiselt:

„Rahvakeel on küll igal maal, nii ka meil, õige ja loomulik põhi kõnele ja kirjale. Mis terve rahvas aastasadade ja aastatuhandete vältusel omas elus ära elanud, omas vaimus mõelnud ja südames tunnud, on tema keeles kui suur vara tallele pandud. Niisugusest tuhandete ja millionide ühisest varast võib iga üksik inimene alati rohkesti võtta. Kes täieline kirjamees ja mõjus kõnepidaja tahab olla, peab igapidi rahvakeelt tublisti tundma. Aga ka rahvakeele sisse tungivad, mitmesuguste mõjumiste all, mõnikord vead, nagu umbrohtu ka kõige parema põllu päält leida võib. Võõras keel, millega kokkupuutumist on, rikub mõne osa kõneleja keelest ära, oma keele murded lähevad mõnes kohas ehk mõne inimese suus segi ja sünnitavad segadusi, hooletus ja tuimus ei pane keele teravust tähele ja keelepõllule ilmub vigasid kohte“ 10).

Siit selgub juba ka Hurda põhiline suhtumine rahvakeelde — see on küll väärtuslik ja kõikumatu baas, kuid see ei saa kujuneda ainuautoriteediks, sest see ei ole puhas. Niisugune suhtumine on jällegi mõistetav ainuüksi ajaloolise vanemuse printsiibi seisukohalt, hiljem tekkinud, „keelemeistri“ arvates keelele sobimatud nähtused tuleb välja rookida, s. t. keelt tuleb juhtida. Kui rahvakeeles näit. mõnda võõrapärast konstruktsiooni hakatakse üldiselt tarvitama, siis peab Hurda arvates keelemees selle vastu võitlusse astuma. Nii Hurt kui teised sama mõtte pooldajad, näit. praegusel ajal, usuvad sellega muidugi keelt puhastavat ja arendavat, ega märkagi, et nad niiviisi tahavad keeleküsimustes olla hoopis targemad kui vabaltarenev, elav keel ise. Täie tõsiduse ja aktiivsusega on sellele „juhitava keelearengu“ põhimõttele nimekamaist keelemeestest ainult K. Leetberg vastu vaielnud. Hurda vaateviisi kohta olgu toodud veel mõningad tsitaadid:

„Mina kosten: „Amicus Plato, amior Aristoteles, amicissima veritas.“ Armsad on mulle Ahrens ja Wiedemann, veel armsam rahvakeel, aga kõige armsam — tõde“ 11). „Meie ei tohi ka rahvakeeles mitte kõiki kõnekäändusid ja sõnakujusid otsekohe selgeks kullaks arvata, vaid peame ka nende kohta kriitika tuld tegema, liiatigi kui küsimine on, mis kirjakeelele tuleb soovida. Kirjakeelt peab teadus puhastama, rikastama ja ilustama, sest kirjakeel on üks osa hariduse elust ja nimelt üks väga tähtis osa“ 12).

10) Eesti sõnadest -line lõpuga. EÜS-i Album 1902, lk. 116.

11) Sealsamas, lk. 116.

12) Sealsamas, lk. 117.

Hurt peab võimalikuks kirjakeelt rikastada eriti mitmesuguste murrete kaasatõmbamise abil: „Mina arvan, et meie oma kirjakeele palju ilosamaks, selgemaks ja täielisemaks teeme, kui ka mõnest muust murdest midagi tema tarbeks võtame, mis tõeste kaunis ja parem kui „Tallinna keeles““ 13). Hurdale ja ka teistele ärkamisaja tegelastele tundus eesti keel uue aja nõuete jaoks tihti saamatu ja kohmetu, sest võrdlemisi kiiresti tuli tarvidus uutest, senitundmatuist asjust kõnelda, millele senine keel polnud küllaldaselt ette valmistatud. Ta ütleb: „Tahame meie Eestikeelt kõrgemais koolides õpetada lasta — ja seda tahame meie ommeti, — ja soovime meie suuremaid asjo Eestikeeli ajada — ja seda soovime meie ommeti, — siis peab meie kirjakeelt veel häste haritama ja rahvas peab harimist kannatama“ 14). Esmajoones oli tarvis uute mõistete jaoks uusi sõnu. Veendunult on ta kirjutanud „Eesti Postimehe“ lisalehes kirjutise „Kas Eesti keelele uusi sõno tarvis“, kus ta tõendab uute sõnade hädavajalikkust, näitab kätte vahendid, kuidas neid on võimalik saada, ja manitseb koguni lugejaid, et need ei pahandaks, kui kaasaja kirjanikud senitundmatuid sõnu ohtrasti kasutavad. Juba varem oli ta kirjutanud: „On sõnadel iga iseäralise tähenduse kohta ka oma iseäraline nägo, siis on keel rikas; peab üksainus ütelus mitu tähendust äratäitma, siis on see vaesuse täht ja sünnitab mõnikord segadust. Keel on üks elav keha, üks ilos iho, kes siis kõige ilosam, kui tema liikmed kõik alale ja terved. Puudub liikmeid ehk kuluvad mitu ühenäolisiks, siis kaotab keel omast nägosusest ja ilosusest jao“ 15), ja nüüd ühenduses uute sõnade soetamise probleemiga: „Meie elo on uuenemas ja sellepärast peab ka meie keel, kelle läbi vaim ennast ilmutab, uuenema. Meile on uusi sõno tarvis. Mõne vana käänu paikamine, sõna sõna pääle lippimine, et sedaviisi senni tundmata asjo tähendada ja tumedust seletada, ei kõlba kuhugi; see on hilpharaka tego ja hilpharaka nägo. Mõnele vanale sõnale vägisi üsna uut tähendust anda, on niisama palju kui vanasse astjasse uut viina valada“ 16).

See vaimustunud uute sõnade vajaduse rõhutamise ei tähenda siiski, et Hurt oleks hilisema keeleuueneduse viisil õhutanud kunstlikku sõnaloomingut, hoopis selle vastu väidab Hurt: „Meie ei tohi ühtki sõna omast pääst välja arvata, teda nagu tuulest võtta või taevast tulla lasta. Üuel sõnal peab juur ehk känd keeles joba ees olema ja kirjamehel on ükski see õigus, sest juurest ehk kannust uut kasvo välja kasvatada“ 17).

Sõnade allikatena soovib Hurt kasutada eesti mitmesuguseid murdeid, nagu juba nägime, eriti ohtrasti toonitab ta aga ka soome keele kõlblikkust laenuandjana. Viimasel puhul soovib ta koguni kirjameestel usinasti soome keelt õppida, et selle abil oma keelt väärtuslikult rikastada. Tagasi ei lükka ta ka võimalust kõigist teistest keeltest laenata, kuid siis peab laenuid nii häälikuliselt, aktsendilt kui fleksioonilt eestikujuliseks tegema, et nad võimalikult kiiresti oma sõnadena tunduksid. Sellele lisandub hoopis uute sõnade moodustamine olemasolevatest tüvedest. Et seda aga õieti teha, selleks on tarvis paremat ja sügavam tuletusõpetuse tundmist — teatavasti ala, millesse Hurt oma puhtlingvistilistes töödes kõige enam kiindus. Lõpuks olgu märgitud, et Hurdalt on pärit ka väga viljakas nõue, et kreeka ja ladina laensõnu tarvitatagu eesti keeles võimalikult algupärasel, mitte saksalisel kujul, ja sealtpeale hakkas ka eesti keelde pikkamisi tungima *akadeemia* pro *akademii*, *filoloogia* pro *filologii* jne.

13) „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, lk. 77.

14) Kas Eesti keelele uusi sõno tarvis. „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, lk. 130.

15) Sealsamas, lk. 48.

16) Sealsamas, lk. 130.

17) Sealsamas, lk. 100.

Oleme eelnevas püüdnud reastada dr. Jakob Hurda õigekeelsuslikud põhimõtted ja neid ka mõnikord hinnata. J. Hurt on esimene laiemahaardeline eesti õigekeelsusteoretik, kes aga ühtlasi on püüdnud oma teoreetilisi vaatekohti ka rakendada. Tema taolise tõemeelse ja ausa võitleja juures ei kohusta vististi isegi tema juubeliaasta eriti pidulikeks ja kõrgelennulisteks otsusteks ja hinnateks, sest: *amicissima — veritas*. Tema poolt Eesti Kirjameeste Seltsis läbiviidud ettepanekuist on lõpp *-sivad* kui tarbetu usutavasti lõplikult kõrvale heidetud, impersonaali *-tata* kehastab mõnede filoloogide arvates „objektiivset inetust“ eesti keeles, sõnaalguline *h* on jäänud seni siiski püsima, *hea, pea* üle vaieldakse aga tänapäevani asjatult ja mõttetult. Suure teene osutas aga Hurt eesti kirjakeelele sellega, et ta nii otsustavalt Ahrensi kirjaviisi õhutas ja aitas maksvusele pääseda. „Mo armas o“ seevastu leidis hiljem ainult nõrga ja kohesurnud veelkordse elustamispuüde.

Hurda teoreetilisi lähtekohti on praegugi veel kardetav nii kitsas ühenduses kritiseerida, sest filoloogide „avalik arvamus“ on küll juba võimatuks ja absurdseks tunnistanud keeleajaloolise vanemusprintsibi; on kogetud, et ilutaotlus on siiski liiga subjektiivne, et saada kriteeriumiks; teatakse, et analoogiline tasandamine võib jõuda kuiva skeemini ja muutuda ka lamestamiseks; et selgusegi ja selgusetuse vahet on raske kindlaks teha, eriti kui on püüdmine mingit elavas keeles juurdunud „mitte-selget“ keelendit muuta — kuid kõigest sellest hoolimata baseerub ju meie nn. ametlik ja üldtunnustatud õige keel samul ja veel vastukäivamail põhimõtteil.

Viimased skeptilised väljendused ärgu olgu mingiks etteheitteks Hurdale, sest tema põhimõtteline skaala on siiski hoopis ühtlasem ja põhjendatumgi õigekeelsusteooria poolt kui paljude hilisemate keelenormijate oma. Tema suureks teeneks jääb esimese eriharidusega eestlasena olla tunnetanud eesti keeleheaks kirjakeeleks saamise probleeme ja ta on kõigi oma võimiste intensiivsusega selleks kaasa aidanud.

On siiski ehk ekslik V. Tauli väide, mis iseloomustab Jakob Hurta kui „esimest tähtsamat keeleuuenduse eest võitlejat“¹⁸⁾. Selleks oli tal liiga hea filoloogiline koolitus ja suur austus elava rahvakeele vastu.

R. Laanes.

18) Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid, lk. 38.

JAKOB HURT AJAKIRJANIKUNA.

Jakob Hurda ajakirjanduslik tegevus muidugi ei oma meie möödunud sajandi kultuurielus nii keskselt tähtsust nagu tema teised tööharud, kuigi ta oma sellealalistegi kavatsuste, algatuste ja ka tegeliku argitöö juures oli äpardustest hoolimata täie innuga ligikaudu kümmeaastat. Ta ei olnud igatahes ka ajakirjanikuna mitte kaugeltki selline keskmine ärkamisaja tegelastüüp, kellele olud paratamatult peale surusid kõikehaarava mitmekülgsuse, muuseas ka ajakirjanduse alal tegutsemise. Tal oli tõelist huvi lehetöö vastu ja ta püüdis seda teha parima äratundmise järgi. Ja juba seepärast üksi väärib Hurda ajakirjanduslik tegevuski senisest pisut lähemat valgustust — esialgu kas või ainult peajooni pakkuvat populaarset käsitlust —, kuna liiatigi laiemas üldsuses tihti üldse ei teata, et Hurt selgi alal on kestvamalt tegutsenud. Ja lõpuks selgitab Hurda ajakirjandusliku tegevuse tundmaõppimine kaudselt mõnevõrra ka üht ja teist sellest, mida näeme ilmnevat ta peategevusaladel.

Varaseimaks tõendiks Jakob Hurda aktiivsest huvist ajakirjanduse vastu näib olevat ta kiri Kreutzwaldile 18. aprillist 1862, milline aga kahjuks pole säilinud. Jüripäevaga 1862 dateeritud Kreutzwaldi vastusest¹⁾ selgub aga siiski, et Hurt juba sel ajal oli jõudnud kindlale veendumusele J. V. Jannseni „Perno Postimehe“ küündimatuses kõigiti rahuldada iseteadvusele ärkava rahva kultuurilisi tarbeid. Ühtlasi selgub ka, et jutt on olnud vajadusest asutada kord kuus või kord kahe kuu kohta ilmuv ajakiri, mille toimetajana küsimusse tuleks Kreutzwald. Aga kuigi ka Kreutzwald peab kavatsetavat ajakirja vajalikuks, tõrjub ta ometi oma vanaduse pärast tagasi toimetajameti pakkumise ja soovib Hurdal endal katset teha.

Niivõrd kui on teada, ei järgnenud sellele mõtetevahetusele esialgu veel mitte mingisuguseid tegelikke samme kavatsuse elluviimiseks. Kuid mõtet uue ajakirja või ajalehe vajadusest ei lasknud Hurt siiski vajuda unarusse. Kirjavahetuses J. Kõleliga²⁾ kaalutakse 1864 ja 1865 korduvalt uue ajalehe asutamise võimalusi. Ja kirjas 13. märtsist 1864 valgustab Hurt lähemalt ka neid asjaolusid, mis andsid põhjust rahulolematuseks Jannseni „Eesti Postimehega“. Ta ei eita Jannseni kui rahvakirjaniku võimeid, kuid ta leiab, et Jannsenit takistab vajalikule tasemele tõusmast ühelt poolt tema pinnaline haridus ja teiselt poolt tema

1) Säilib Eesti Kultuuriloolises Arhiivis.

2) Eesti Kirjandus 1910 ja 1911.

omakasupüüdlik meeldidatahtmine lugejaile ning mõjukaile parteidele.

Seekordses mõtetevahetuses ei ole siiski aktiivsemaks pooleks mitte niivõrd Hurt kui Köler. Nimelt oli vahepeal Peterburi patriootide keskel rahulolematuse kasvades Jannseni suunaga üha selgema kuju võtnud mõte asutada uus, Jannseni lehest radikaalsema ilmega ajaleht. Seda Hurda kavatsusest olenematult tekkinud mõtet tutvustabki Köler kõnealuses kirjavahetuses noorele Tartu teoloogile, püüdes teda võita kaastööliseks. Ootamatult jääb aga Hurt võrdlemisi jahedaks. Ta jagab küll peterburilaste rahulolematust Jannseniga, aga kuna esimesed rõhutavad oma opositsiooni poliitilist külge, siis mõtleb Hurt eeskätt nende puuduste kõrvaldamisele, mis ilmnevad Jannseni lehes eetilisest ja kultuurilisest seisukohast vaadates.

Ilmsesti oleksid need erivused selgemat kuju omandades viinud Hurda peterburilaste ettevõtte vastu leigusele või isegi sellest eemalejäämisele, kui kavatsus oleks teostunudki. Teatavasti ei saanud aga ka Peterburi patriootide algatusest asja ja Hurda mõte võis sellisena, millisena see oli temale omasem, veel paar aastat küpseda ning jõuda siis teostumisele lähemale, kui see kunagi oli olnud.

1867. a. algul viis Yrjö-Koskineni poolt Kreutzwaldile saadetud „Kirjallinen Kuukauslehti“ viimase mõttele Eestiski ometi katset teha midagi sellega sarnanevat hakata välja andma³⁾). Ta teatas kavatsusest Õpetatud Eesti Seltsi sekretärile, kes tegi seltsile vastava ettepaneku ja tõstis sellega uuesti üles küsimuse, mis oli seal olnud päevakorras mitut puhku juba 1840. a. alates⁴⁾). Õpetatud Eesti Selts võttis ettepaneku vastu ja kuna ka esmakordne kavatsus eestikeelse ajakirja väljaandmiseks oli 1840. a. seltsis liikuma pandud Kreutzwaldi poolt, siis peeti asutatava „Eesti Koidu“ loodetavaks toimetajaks endastmõistetavalt Kreutzwaldi. Aga nagu Kreutzwald juba oma eelpool kõne all olnud kirjas 1862. a. õigeaks pidas loobumist noore Hurda kasuks, niisuguseks kujunes tema otsus Õpetatud Eesti Seltsile ka nüüd asja tegelikult päevakorral olles.

J. Hurt nõustus hakkama „Eesti Koidu“ toimetajaks ja koostas seltsi poolt vastuvõetud üldiste põhimõtteliste seisukohtade

3) Oskar Loorits, Yrjö-Koskinens Briefwechsel mit seinen estnischen Freunden, 1936, lk. 52 jj.

4) M. Lepik, Faehlmanni ja Kreutzwaldi kirjavahetus, 1936, lk. 186 jj.

alusel üksikasjalise kava ajakirja väljaandmiseks⁵⁾). Selle järgi pidi „Eesti Koit“ sisaldama populaarseid kirjutisi loodusteaduste, arstiteaduse, põllumajanduse ning tehnika, geograafia, ajaloo ja kasvatusteaduse alalt, ülevaateid rahvaelust, ilukirjanduslikke palasid, arvustusi ja bibliograafilisi ringvaateid, lõpuks ka õpetlikku (mitte aga poliitilist) sõnummaterjali ja kuulutusi. Ilmuma pidi „Eesti Koit“ kord nädalas, kolmapäeviti, ühe trükipoogna suuruses peale tarbe järgi juurdeantavate lisade.

Kuid Hurt ei leppinud mitte ainult sisukava hoolika ja üksikasjalise väljatöötamisega, vaid ta asus erilisse mahukasse vihkusse⁶⁾ kümnete kaupa märkima ka neid konkreetseid teemasid, millised võiksid käsitlemist leida „Eesti Koidus“. Kõik see vaevarahke töö osutus siiski liiga etteruttavaks. 5. aprillil 1867 saadetud loopalvele tuli 21. detsembril samal aastal eitav vastus, millest informeeriti ka sel ajal Kuressaares õpetajana viibivat Hurta.

Nagu selgub esitatud „Eesti Koidu“ tööprogrammist, ei ole Hurda ajakirja-ideaal tõepoolest midagi muud kui Jannseni oma kultuuriliselt süvendatuna ja ilma poliitilisi küsimusi käsitleva osata. Seejuures võib küll üles kerkida küsimus, kas „Eesti Koidu“ programm siiski pole kuni üksikasjadeni ette kirjutatud Hurda toimetajaks kutsuja, nimelt Õpetatud Eesti Seltsi poolt. Aga see küsimus langeb kohe ära, kui tutvuda kas või selle avaliku rahvaharidusliku tegevusega, mida Hurt samal ajal harastas Tartus. Tema poolt „Vanemuise“ seltsis 1866. ja 1867. a. peetud kõned kliimast, maavärisemistest, mandritest ja meredest, ristiusu levimisest jms. ühtivad oma vaimult täiesti sellega, mida ta kavatses käsitleda „Eesti Koidus“. Ja kokkukõlaline on „Eesti Koidu“ programm ka sellega, mida Hurt oma ajakirjanduslikest maitsekalduvustest avaldas ülalkäsiteldud kirjavahetuses Köleriga.

Et „Eesti Koidu“ programm on tõepoolest täiel määral ka Hurda enda programm, see selgub aga kõige kindlamini asjaolust, et Hurt ka kaks aastat hiljem, kui ta kavatses omal algatusel välja andma hakata ajakirja „Mesilane“, „Eesti Koidu“ programmi punktist punktini üle võttis. Ka „Mesilane“ pidi pakuma õpetlikke kirjutisi loodusteadustest, tervishoiust, geograafiast, ajaloost, kasvatusteadusest, ülevaateid rahvaelust, ilukir-

5) Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1868, lk. 9 jj.

6) Säilib Eesti Kultuuriloolises Arhiivis.

janduslikke palasid, ilmunud kirjanduse nimestikke ja arvustust, õpetlikke sõnumeid jne. Ja samuti nagu „Eesti Koidust“ pidi „Mesilasestki“ poliitika eemale jääma. Isegi „Mesilase“ väline ulatus oli kavatsetud vastavana „Eesti Koidu“ omale. Ta pidi ilmuma küll ainult kord kuus viimase kavatsetud nelja korra asemel, kuid see-eest pidi iga number olema neli korda suurem.

„Mesilase“ ilmumahakkamisest teatas Hurt juulis 1869 erilise kuulutuslehega ⁷⁾, aga, nagu ta hiljem ise märgib ⁸⁾, loalpalve läks Trükiasjade Peavalitsusele alles 26. aprillil 1870, millele sama aasta juunis tuli eitav vastus.

Varsti pärast teiskordse katse äpardumist leppis Hurt Jannseniga kokku ja asus 1871. a. algusest peale toimetama „Eesti Postimehe“ lisalehte; õigupoolest küll mitte ainult toimetama, vaid ka algusest kuni lõpuni ise kirjutamagi. Esimeses numbris avaldatud „Lühikeses kuulutuses“ kinnitab Hurt, et ta lugejaile tahab olla juhatavaks, noomivaks ning karistavaks koolmeistriks, ja võtab nõnda võrdkujuliselt kokku varem abstraktselt avaldatud programmi. „Eesti Koidu“ ja „Mesilase“ sisukavaga kokkukõlas on ka artiklite valik. Näeme kirjutisi ajaloost (näit. „Mõni pilt isamaa sündinud asjost“) ja kirikuloost, tervishoiu, keele, loodusteaduse, pedagoogika ja veel mõnelt teiselt alalt. Enamik materjalist käsitleb siiski kaunis ühekülgsest ainult Hurdale kõige lähedasemaid ainealasid: ajalugu, kirikulugu ja keeleküsimusi. Keelealaliste sõnavõttude hulk olenes muidugi ka sellest, et — erinevalt pealehest — tarvitusele võetud uus kirjaviis vajas põhjendamist ja selgitamist, eriti veel seetõttu, et Hurt uuegi kirjaviisi rakendamisel taotles pidada võimalikult iseseisvaid joont.

Aga vaevalt oli Hurt toimetamisega jõudnud teise poolaasta algusse, kui ta juba 27. numbris teatab oma lahkumisest „Eesti Postimehe“ juurest. Nii kiire loobumine nii kaua taoteldud ametist on üllatav ja selle põhjendamine Hurda poolt haigusega ei tundu täiel määral usutavana. See põhjus näib seda enam otsituna, et sealsamas lugejate kohta tarvitatakse üsna kibedaid sõnu ja edaspidi teises kohas ja teisel kujul ometi lubatakse „alostatud kirjatööd“ jätkata. Kahtlused selles, kas haigus ei ole vähemasti osalt diplomaatiline, kasvavad veelgi, kui lugeda „Eesti Postimehes“ mõni aeg hiljem avaldatud 40 allkirjaga tänutunnis-

7) Mustandlik käsikiri säilib Eesti Kultuuriloolises Arhiivis. Vt. ka „Eesti Postimees“ 1869, nr. 31.

8) „Eesti Postimehe“ lisaleht 1871, nr. 1.

tust Hurdale kaastöö eest lisalehes ⁹⁾. See avalik kiri on nagu lohutuseks töö puhul, mis on toonud pettumusi nii ühele kui teisele poolele.

Et need kahtlused ongi tõepoolest põhjendatud, selleks pakuvad rohkem kui ükskord tõendavat materjali muuseas ka Kreutzwaldi ja Koidula selleaegsed kirjad. Nii näiteks kirjutab Kreutzwald Koidulale 28. aprillil 1871 ¹⁰⁾, et kõik, kellega ta ka lisalehest on rääkinud, peavad seda mitterahuldavaks. Hurt ei kõlbavat kogumisti rahvakirjanikuks, ta kirjutised olevat rahvale vormilt raskepärased ja sisultki ebakohased. Säärased artiklid, nagu näit. piima keemilisest analüüsist, ei huvitavat kedagi, ja et sellele siiski on pikalt ruumi antud, siis olevat keegi naljahammas lisalehe nimetanud „piimaleheks“, milline nimi levivat kulutulena. Uue kirjaviisi tarvituselevõtt olevat õige, kuid seejuures ei tohtivat igauks minna oma teed. Ja lõpuks olevat kõige halvem see, et kõike, mida Hurt teeb, tegevat ta äärmiselt suure iseteadvusega.

Ilmsesti ei ole sapise Kreutzwaldi rahulolematus üksi tema rahulolematus, vaid paljude teistegi lugejate oma. See nurin võib olla küll osalt põhjendamata, kuid teiselt poolt ei saa siiski salata Hurda teatavat kabinetlikkust ja tema instinktipuudust rahvapärase ainekogu ja tooni leidmises. Tal oli rohkesti head tahet, aukartust äratavalt suur töövõime, palju teadmisi, kuid ta ei tundnud oma lugejaskonda vajalikul määral ja ei leidnud küllalt õnnelikult sellele lugejaskonnale vastavat väljendusvormi.

Arvatavasti jõudis Hurt hiljem isegi sellele arvamusele ja jättis uued katsed ajakirjanduse alal tegemata, kuigi seda esialgse jumalagajātu järel võis oodata. Ta siirdus teistele aladele, kus edukamalt sai rakendada kabinetipärasusse hoiduva teadusmehe kalduvusi. Küll töötas ta hiljemgi ajakirjandusega käsikäes, eriti rahvaluule kogumise organiseerimisel, aga selle vaatlus ei kuulu enam siia.

O. Urgart.

⁹⁾ „Eesti Postimees“ 1871, nr. 46.

¹⁰⁾ Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus II, 1911, lk. 177 jj.

KAS ON DR. J. HURT ALEKSANDRI-KOOLI KASSAST LAENU SAANUD? ¹⁾

Dr. J. Hurdale on tema elu ajal ja pärast surma korduvalt ette heidetud, et ta olevat Aleksandri-kooli peakomitee esimehena Aleksandri-kooli summadest endale raha laenanud. „Vabas Maas“ nr. 228, 28. sept. s. a., kirjutises peakirjaga „Altaripildi Kolgata tee“, kirjutab jälle keegi nimetu autor:

„Sama kooli (s. o. Aleksandri kooli. H. K.) kapitalist oli summasid välja laenatud üksikuile isikuile. Nende seas ka komitee esimehele J. Hurt'ile, kes oli komitee laekuri, Wilh. Eisenschmidt'i hea sõber. Veel mõned teisedki olid laene saanud. Raha seisis niiviisi üksikute isikute käes. Jakobson (C. R. Jakobson. H. K.) temale omase temperamendiga hakkas tegema etteheiteid nii laenupidajate, kui laenu otsustajate vastu.“

Minu teades ei ole dr. J. Hurda poolt küsimuse kohta avalikku seletust antud. Nüüd leidsin ma hiljuti ühe dokumendi, mis ehk aitab seda küsimust selgitada.

Enne Peetri koguduse iseseisvaks saamist oli selle patrooniks linna magistraat. See nimetas koguduse eestseisjaks kellegi isiku, kes oli koguduse elu juhtijaks ja asjaajajaks. Tähtsamad asjad esitas ta otsustamiseks linna magistraadile. Peetri koguduse eestseisjaks oli 3. dets. 1876. a. saadik Eduard Dross. Peetri koguduse kohta tehtud otsuste protokollid on osalt linna magistradi asjaajamise paberite hulgas, osalt aga ka Tartu Jaani kiriku arhiivis. Viimases kohas Peetri kiriku kohta käivate paberitega tutvudes leidsin protokollid, mis tõlkes kõlab järgmiselt:

„2. dets. 1888. a. teatab kirikueestseisja Dross, et Peetri kiriku õpetajamaja peal lasuvat 4000-rublane võlg, mille asutatava Eesti Aleksandri-kooli komitee olevat Peetri kogudusele laenanud. Et selle võla pooleaastase protsendi maksmise kätte on jõudnud ja kedagi nende vastuvõtmiseks siin kohal ei ole, või selleks õigustatud ei ole, siis olevat tema sunnitud seda summat, 120 rubla, kohtu deposiiti maksuma.“

Otsustatud: See summa deposiidina vastu võtta ja sissetulnuna arveraamatusse lasta kirjutada.

Ülemsekretär: Stillmarck.”

Lehe teisele küljele, millel see protokoll leidub, on hiljem kirjutatud järgnev märkus:

„Teisel küljel nimetatud summa makseti 14. dets. 1889 härra Hugo Treffner'ile nõõriraamatusse kirjutatud kviitungi vastu välja, sest see ütles ennast koolikomitee esimehena selle vastuvõtmiseks õigustatud olevat ja lubas esitada sellekohase tunnistuse.“

Ülemsekretär: Stillmarck.”

Edasi leidub teade, et kiriku eestseisja E. Dross tahab Peetri kiriku õpetajamaja peale tehtud obligatsioonilaenu ära tasuda ja palub seda summat temalt vastu võtta:

„1. juunil 1889 otsustatud: Peetri koguduse õpetajamaja peale kindistatud obligatsiooni vastu Aleksandri-kooli kapitalist laenatud summa 4020 rubla suuruses ühes poole aasta intressiga 120 rubla suuruses, kokku 4140 rubla, vastu võtta ja Tartu Panka intressi kandma panna.“

Kommertsbürgermeister: Oberleitner.

Ülemsekretär: Stillmarck.”

1) Ilmunud esmakordselt „Postimehes“ 1934, nr. 274.

Kõne all olev obligatsioon on tehtud ja laen saadud 10. dets. 1879. Obligatsiooni peal on märkus, et laen on tasutud ja obligatsioon kustutatud 11. aug. 1889. See kustutatud obligatsioon leidubki aktis eelmiste protokollide juures.

Peetri koguduse õpetajamaja ehitamine oli antud puukaupmees R. Umbli kätte tingimusega, et ta maja 10 000 rubla eest valmis teeb ja selle summa eest seni protsente saab, kuni kogudus jõuab selle ära maksta. Kui aga maja 1879. a. augustis valmis sai, oli Umbli nõus, kui terve ehitussumma korraga sularahas kätte saab, leppima 8000 rublaga. Sellega oldi nõus ja raha maksmise kohta kirjutab õp. Eisenschmidt „Peetri koguduse ajaloo“, lk. 15: „4000 rubla, mis õpetajamaja peale oli kingitud, makseti temale välja ja tehti järele jäänud võlasumma tasumiseks obligatsioon maja peale ja võeti raha laenuks.“

Kust raha laenuks võeti, seda ei ole öeldud, ega ole õp. Eisenschmidt sellest hiljem kunagi rääkinud, eespool nimetatud obligatsioon näitab aga, et see raha on võetud Aleksandri-kooli summadest. Obligatsiooni tegemise aeg on selle tunnistuseks, niisama ka selle kohta, et raha kohe majaehitajale pidi edasi antama. Et J. Hurt oli Aleksandri-kooli peakomitee esimees ja W. Eisenschmidt kassapidaja, sündis laen nende vahetalitusel ja nähtavasti sellest on tekkinud jutt, nagu oleks Hurt selle raha isiklikult laenanud, sest et vist tema ja Eisenschmidt nagu hiljem, nii ka tookord ei tahtnud rääkida sellest, mis otstarbeks laenatud raha tarvitati. Minu teades ei ole Hurdal ei siis ega hiljem tarvis olnud raha laenata ja eriti veel mitte nii suurt summat. Nagu raha protsendid tasus kiriku eestseisja E. Dross, nii on ta ka võlasumma kiriku summadest tasunud. Nagu mina hiljem ise nägin, õiendas koguduse ja kiriku raha-asju Dross isiklikult ja kõik sissetulevad summad läksid tema kätte, samuti seisis raha tema käes, mitte õpetaja Eisenschmidti käes. Nii on igatahes Aleksandri-kooli raha 4000 rubla 10 aastat Peetri koguduse käes laenuks olnud ja on kaasa aidanud selle koguduse oma jalgadele saamiseks.

H. Koppel.

Õiendusi.

Mea culpa.

Koguteoses „Raamatu osa Eesti arengus“ (Tartu, 1935) lk. 231 olen ma Lõsewits'i raamatukest „Väike laeva õpetaja“ nimetanud populaarteaduslikuks. Ma ei olnud seda raamatukest omal ajal mitte kätte saanud. Nüüd on hr. M. Pukits oma Eesti laevandust käsitleva uurimuse jaoks selle üles otsinud ja leidnud selle olevat puhta jumalasõna.

Ühe teadusliku oskussõna õienduseks.

„Eesti Entsüklopeedias“ veerg 1257 on pääsulaste ühe liigi nimeks *Delichon*, peab olema *Chelidon*.

J. Sarv.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Muistsed Eesti linnused. Toimetanud H. M o o r a. Õpetatud Eesti Seltsi kirjastus. Tartu, 1939. 215 lk.

Avalikkuse huvi meie muistsete linnuste vastu on kahtlematult elav ja õigusega, sest neis kajastub näitlikul kujul esivanemate võitlus oma vabaduse eest ja mõnel määral ka tolleaegne elu. Aga täpsed teadmised säärastest kindlustatud paikadest pole veel sellised, mis võimaldaksid neist põhjaliku ülevaate saamist. Hoogne uurimistöo pole veel lõpule jõudnud.

Ülalmainitud raamat tutvustabki lugejat rõõmustaval viisil peamiselt nende töötulemustega, mis on saadud väljakaevamistel a. 1936—1938. Selles leiab käsitlemist Asva linnus-asula — R. Indreko, Iru linnapära — A. Vassari, Peedu Kerikmägi — H. Moora ja O. Saadre ja Varbola Jaanilinn — E. Laiu poolt. Lisaks mainitud artiklitele annab H. Moora veel üldiseloomustusi muistsete linnuste kohta. Käesolevas raamatus pühendatakse iga linnuse käsitlemisel tähelepanu kaevamiste käigule ja linnuse välisele ilmele, edasi aga ka mitmesuguseile leitud esemeile. Loomulikult on neid mõnest linnusest leitud vähem, teistest enam. Eriti on aga seejuures huvitav see asjaolu, et säärased leiud võimaldavad heita pilku ümbruskonna rahva ellu ja valgustada selle tööd ning tegevust. Kirjeldatud linnustest on ajaloo vaatekohalt vahest tuntuimad Lõhavere-Lembitu kants ja Varbola Jaanilinn, mille kaudu iga eestlase silmade ette kerkivad raskete võitluste varjud kaugeist sajandeist. Huvitava perspektiivi Saaremaa minevikku avab aga Asva linnus, mille tarvitu-selevõtt ulatub tagasi esimese eelkristliku aastatuhande algossa. On märkimisväärne, et R. Indreko oma kirjutises vastavate leidude alusel käsitleb ka küsimust, kes olid meie maa tolleaegsed elanikud. Ja väidab, et need tõenäoliselt „muud ei saanud olla kui Soome sugu rahvad“. Säärased teaduslikult põhjendatud seisukohad väärivad üha enam tähelepanu, sest need aitavad kinnitada eesti rahva põliseid õigusi sellele maale.

See sisult värske ja keelelt kergesti loetav raamat on küll väärt, et levida laiaades lugejate ringides ja äratada seal veelgi enam huvi meie mineviku vastu. Peale muu olgu nimetatud, et teos on ka välimuselt meeldiv ja et sellesse süvenemist kergendavad juurdelisatud pildid, kaardid ja skeemid, millest mõned on värvilised.

J. Konks.

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1939 ASUTATUD 1906. XXXIII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRÜS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitajade tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitajad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitajate lihendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 43-00, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata unesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 43-00.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 20-63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 22-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rüütli 11, tel. 27-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 29-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49

K/ü. „Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülg 75 kr., pool lehekülge 40 kr., veerand lehekülge 20 kr.

Varasemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXXII (1930—1938) hinnaga à 6 kr., nakkõites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 43-00, posti jooksev arve 20-36.

Üksiknumbri hind 50 s.